

AZ EZREDÉVES TÉRKÉP TÁJNEVEI

A Kárpát-térség tájnévi alapjai

The names of physical geographical regions on a thousand-year-old map.

The basis of naming the physical geographical regions in the Carpathian Region

Faragó Imre

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet,
farago@map.elte.hu

Összefoglalás

A helynevek vagy földrajzi nevek rendszerezetten, valós felszíni objektumokra vonatkoztatva a térképi ábrázolás részét képezik. Ez a térképi névrajz, amely a térképi grafikához szorosan kapcsolódva, topográfiai megoldásokkal jeleníti meg az ábrázolt földrajzi környezet „címkeit”, vagyis a terepelemek használt megnevezéseit. Ezzel a földfelszín egyes elemeire vonatkozó névanyag kartográfiai vonatkozásává is válik, amely természetszerűleg magával vonja azt a tényt is, hogy e nyelvi alakulatok vizsgálata, rendszerezése, életciklusuk kutatása nem csak a nyelvtudomány, hanem a térképtudomány részét is képezi. Mi, térképészek, a vonatkozás és az időbeliség kiemelésével közelítünk a helynevekhez, és mivel a kartográfus nem csak statikus, hanem időben dinamikus, sőt visszadatált ábrázolásokat is szerkeszt (történelmi térképek), a nevek életének tanulmányozása az elmélyült térképész feladatát is képezi. Egy-egy földrajzi név korábbi, akár évezrednyi időtávlatra visszakövetkeztett alakjának megtalálásához a név által jelölt felszíni részlet fizikai ismeretére, annak változásaira, az azt jelölő név legkorábban leírt alakjára és nyelvszerkezeti vizsgálatára van szükség. Ezt kell kiegészítenünk a néprajztudományhoz is kötődő, földrajzi köznevekként meglévő tájszavak megismerésével, amelyek a mai ember számára már legtöbbször archaizálódtak, jelentéstartalmuk kiveszett. Így a helynevek vizsgálata több tudományterület ismereteit szükségelteti, a természetföldrajz, a domborzattan, a néprajz, a történettudomány és a nyelvészet ide vágó eredményei adnak a vizsgálatnak útmutatást. Az alapok tekintetében a XXI. században megjelentek az archeogenetikai eredmények, amelyek a helynevek gyöknyelvi alapú vizsgálatával párhuzamosan egészen új megvilágításba helyezik a Kárpát-térség földrajzi neveinek eredetét. A cikk a helynevek közül a Kárpát-térség évezreddel ezelőtti tájnév-rekonstrukcióját mutatja be.

Kulcsszavak: földrajzi nevek, Kárpát-térség, gyöknyelv, földrajzinév-képzők, archeogenetika, székely székek

Abstract

A systemised reference to the real surface objects with place names (or geographical names) is a part of cartographic representation. This is called cartographic toponymy, which uses typographic methods in harmony with the map graphics to “label” the presented geographical environment, that is showing the real names of the terrain elements. Thus, the place names of elements also have cartographic relevancies, which means that studying and systemising these linguistic forms as well as researching their life cycles do not belong to the discipline of linguistics only but also to cartography. We, cartographers approach the place names by emphasizing their cenotation and changes in time. As the cartographer does not edit static maps only but also maps dynamic in time, even

antedated representations (historical maps), the study of the life of place names is also a part of the job of the conscientious mapmaker. To trace back the earlier, even thousand-year-old form of a geographical name it is necessary to know the physical characteristics and changes of the surface object denoted by the name as well as its earliest written forms and to examine its linguistic structure. This examination has to be completed with understanding the dialect words of geographical common nouns the meanings of which have been mostly lost by now for the present population. This kind of research partly belongs to ethnography. This explains why the study of place names need the knowledge of several disciplines: the relevant results of physical geography, geomorphology, ethnography, history and linguistics. Important are the results of archaeogenetic examinations that appeared in the 21st century, which – in parallel to the study of place names with respect to the idea of root languages – throw new lights upon the origin of geographical names in the Carpathian Region. The present paper presents the reconstruction of the names of physical geographical regions in the Carpathian Region one thousand years ago.

Keywords: geographical names, Carpathian Region, root language, suffixes of geographical names, archaeogenetics, Székely seats.

1. Nyelvi, történeti, genetikai adatok és a vizsgálati módszer

A magyar nyelv alapvonása, hogy a gyökhöz ragasztjuk a toldalékokat, ezért nevezik a magyart toldalékoló (agglutináló) nyelvnek. A tő és a gyök, azaz a szótő és a gyök megnevezések egymásnak változatai, mindkettő közös jelentéstartalma 'valaminek kiinduló alapja, magja'. A nyelvudományban gyöknyelvnek nevezik azokat a nyelveket, amelyek szókinccsének jelentős része értelmileg összefüggő szóbokrokból áll. A gyöknyelvekre igen nagy stabilitás jellemző – szókinccsük zöme évezredekken keresztül sem változik. Ennek oka, hogy egyetlen gyök (alapértelem) megváltozása több száz fogalom megváltozását rántaná magával, ami a nyelv összeomlását eredményezné. A gyök a szó alapja, értelmi és képi központja: a belőle származott összes szó jelentését meghatározza, sőt megmutatja. A hatalmas, olykor több százra menő gyökcsoportok tagjait hangalaki és jelentéskapcsolat fűzi össze gyökcsaláddá és gyöknemzetséggé. (CZAKÓ, G., 2011.) [pp. 51–53.], (CZEGLÉDI, K., 2012.) [pp. 22–23.] Mivel a földrajzi nevek is szavak, illetve szóösszetételek, rájuk is igaz a családosság. Ezeket nevezzük helynévbokroknak, ha pedig az azonos gyökkel rendelkező helynevek egymástól nagyobb távolságra – akár több száz, több ezer km-re – jelennek meg, akkor nyelvi helynévbokrokról beszélünk. A magyar nyelvű helynevek szerkezetének lényege a gyök + helynévképző(k) összetétel, ez a magyar nyelv agglutináló jellemének következménye. A korai névalakok felkutatásának ez a fő tulajdonság adja az alapját. A gyökökhöz kapcsolódó helynévképzők számos névvariánst hoztak létre, ezáltal keletkeztek a nyelvi névbokrok. A kutatás módszere a mai helynév korábban lejegyzett névformáiból, sok esetben már idegen nyelvűvé vált névformákból visszavezetni a név fejlődését, kimutatni alaptagjának részeit (gyökre és helynévképzőkre szétválasztva). Ezek alapján tárjuk fel azt az eredeti névalakot, amely a név kiindulási formája lehetett. Ezt a folyamatot nevezzük helynévrégészetnek. Az eredmények azt mutatják, hogy a Kárpát-térség helyneveinek jelentős része a magyar nyelv szókinccsletéhez közel álló tulajdonsággal, a magyar szavakhoz hasonló nyelvi szerkezettel és szókinccsel rendelkező alapnyelven jöttek létre. Ez egyben azt is jelenti, hogy az a XIX. század második felében kialakult tudományos álláspont, mely szerint a magyar nyelv a IX. században jelent meg a Kárpát-medencében, nem tartható, s erre nem csak a helynévvizsgálatok, hanem a XXI. századi archeogenetikai eredmények is bizonyosságot adnak.

A helynévrégészet tudománytörténeti előzménye, hogy Philip Johan von Strahlenberg 1730-ban megjelent „Oroszország, Szibéria, Nagy Tatárország” című könyvében a későbbi finnugor, illetve altáji nyelvekre a „szkíta” fogalmat használta, jelezve szoros összetartozásukat. Sajnovics János 1770-ben kiadott könyvében a lapp–magyar nyelvrokonságot csak egy olyan nagyobb láncolat részeként adta meg, amely Észak-Európától Kínáig összefogja a ragozó nyelveket. Henry Rawlinson az ékírásos elámi nyelvet „szkíta”-nak nevezte, ezzel feltételezve, hogy a kelet-európai sztyepei területeken az ékjeleket használó ragozó nyelvek a közép-ázsiai ragozó nyelvekkel vannak rokonságban. Szentkatolnai Bálint Gábor átvette az eurázsiai ragozó nyelvekre a „turáni” nyelvek jelzőjét, amelyet a német nyelvész Max Müller fogalmazott meg. (FARAGÓ, I., 2016.) [p.26.] 2004-ben Czeglédi Katalin mutatta ki, hogy Kína, Közép-Ázsia, a Kelet-európai-sívidék és a Kárpát-térség területén egymásból levezethető, rokon helynévanyag található. E kutatások azt bizonyították, hogy a fenti területeken a helynevek magyar, török, mongol nyelvi változatai szoros kapcsolatban állnak egymással. Azok a párhuzamok, amelyet az elmúlt százötven év nyelvtudományi vizsgálatai kimutattak a magyar és az ún. uráli-finnugor nyelvek között, úgy keletkeztek, hogy a közép-ázsiai sztyeppvidékekről északra terjeszkedő alapnyelv beszélőinek elődei, érintkeztek az ún. finnugorok elődeivel, akik átvettek sok nyelvi elemet ebből a keleti nyelvből is. (CZEGLÉDI, K. 2012.) [pp.12-13.] Czeglédi e rokon helynévanyag kapcsolatában a *szkíta-hun alapnyelv* elnevezést használja. Ez az alapnyelv – a magyar előtt – milliók által használt nyelvként volt jelen a Kárpát-térségben.

Ezeket a nyelvi tényezőket támasztják alá a XXI. század második évtizedének ide vágó genetikai eredményei. A Szegedi Tudományegyetem Genetikai és Embertani Tanszékén létrehozott Archeogenetikai Laboratóriumban a Bodrogekőből, Karos és Kisrovágy község határából, 1986 és 1990 közötti feltárásokból származó, honfoglaláskori temetők leleteit vizsgálták meg archeogenetikai módszerekkel. E temetők a Kárpát-medence eddig ismert leggazdagabb honfoglaláskori leletanyagát adták. A magyar kutatók olyan molekuláris biológiai módszereket alkalmaztak, amelyek a korábbiaknál sokkal pontosabb anyai és apai ágú leszármazás vizsgálatot tettek lehetővé. (NEPARÁCZKI, E., 2017.) [p.6.] A vizsgálatok mindegyike megerősítette, hogy a magyar népesség genetikailag a mai, környező európai népességhez hasonlít és nincs köze a finnugorokhoz. Ugyanakkor intenzíven kutatták a finnugor népekre jellemző Y-kromoszómás Tat-C csoportot és alcsoportjainak meglétét a magyar és finnugor populációkban és azt találták, hogy ennek egyik alcsoportja 17 (L1034) kb. 20%-os gyakoriságú a manysik között, és kb. 3%-os gyakoriságúnak mutatkozott a székelyek körében, de ugyanez a marker megtalálható az üzbég és baskír mintákban is, viszont teljesen hiányzik más magyar népcsoportokból. A kutatásokból kiderült, hogy a magyarok finnugor rokonsága nem bizonyítható, a két népcsoportot legfeljebb egy nagyon vékony genetikai szál kapcsolja össze (NEPARÁCZKI, E., 2017.) [pp.16–17.].

A szegedi genetikusok a fent írt temetőkből feltárt, összesen 99 sír anyagából nagyfelbontású, teljes mtDNS genomokra alapozódó filogenetikai vizsgálatokkal pontos képet alkottak a honfoglalók származásáról. Ezek anyai ágon nagyrészt két különböző, jól körvonalazható földrajzi területről származtak: Belső-Ázsia keleti területeiről, Nyugat-Európa északi részéről (Brit-szigetek, Orkney-szigetek, Közép-európai-rögvidék, Skandinávia déli része), egy kis részük a Kaukázus környezetéből, a Balkán déli részéről és a Közel-Keletről. A nagyfelbontású vizsgálatok nyomán kiderült, hogy a leletek egyértelműen két eltérő eredetű populáció nem túl régi keveredéséből származnak. Ezt a következtetést a ma élő népeken végzett genomi szekvenciákon alapuló ún. admixture vizsgálatok is megerősítették. Hellenthal és munkatársai 2014-ben a ma élő magyarok genetikai

összetételét vizsgálva megállapították, hogy a kelet-európai populációk közül a magyarok tartalmazzák legnagyobb méretű (4%) Ázsiából származó genom darabokat, melyek ma élő Oroqen, Mongol és Yakut genomokhoz állnak legközelebb. Az admixture vizsgálat nyomán a keveredés idejét Kr. u. 400–1000 közé tették. Azt is kimutatták, hogy ezzel egyidőben jelentős skandináv génkészlet is bekerült a magyarokba, továbbá kaukázusi összetevőket is találtak. Ez teljes mértékben megfelelt az archaikus mintákban talált összetevőknek. A mintákban a finnugor népcsoportok úgyszólván teljesen hiányoznak, manysik legfeljebb elvéve a filogenetikailag távolabb eső oldalágakon jelennek meg, ami az mtDNS leszármazási fán több ezer éves távolságot jelent. Ez megerősítette egy 2014-es kutatás eredményeit, akkor sem találtak finnugor összetevőt a mai magyarokban. Wong és munkatársai 2016-ban a legközelebbi nyelvrokonainknak ismert hantik és manysik genetikai származását is vizsgálták genom szintű admixture elemzéssel, és kimutatták, hogy ezek a népek ősi európai génkészlettel rendelkeznek, melyhez 5–7 ezer évvel ezelőtt jelentős ázsiai génkészlet keveredett a mai even és evenki populációk őseitől. (NEPARÁCZKI, E., 2017.) [pp.403-404.]

A feltárt adatok összességében ellentmondanak a honfoglaló magyarok finnugor származásának, illetve a Kárpát-medencében a IX. században való első megjelenésüknek, és sokkal inkább összeegyeztethetők azok ázsiai hun (hsziungnuk) származásával és jóval korábbi nyelvi jelenlétével. A kelet-ázsiai minták származási területe jól kirajzolja az ázsiai hunok által egykor uralt területeket. Ez a birodalom Kr. e. 50 körül szakadt ketté és a hunok egy része a mai Mongólia és Kína területén maradt, másik részük nyugatra vándorolt. Ezt támasztják alá azok az archeogenetikai és antropológiai adatok is, amelyek szerint a mai Kazahsztán területén az ázsiai eredetű gének tömeges megjelenése pontosan ekkorra datálható. Mindezzel egybevé, hogy a mongolok és egyes kazah törzsek a hunoktól származtatják magukat. Írott kínai források a Kr. u. V. század közepéig adnak hírt az ázsiai hunokról, az európai hunok ekkor már eljutottak Európába és megtelepedtek a Kárpát-térségben. Az archeogenetikai kutatásokban Neparáczi Endre 2017-es adatai közvetlen genetikai bizonyítékot mutatnak arra, hogy az európai hunok ázsiai (hsziungnuk) eredetűek. Ezt az eredményt a történeti források is alátámasztják, illetve ez alapján több, eddig a történettudomány által kétségbe vont hitelességű forrás valódisága igazolható. Így például a középkori magyar krónikák szerint a „honfoglaló” magyarok őshazája Ázsia, akik testvéri-leszármazási viszonyban álltak a hunokkal. Krónikáink nem honfoglalásról, hanem a magyarok második bejöveteléről számolnak be, pl. a Bécsi Képes Krónika, ill. Kézai Simontól tudjuk, hogy 1282-ben a magyar nemzetségfők magukat hun származásúnak tartották. A magyar mondavilág és népmesekincs is megőrizte a hun-magyar azonosságtudatot, emellett a mongol, kazah, török hagyomány is azt tartja, hogy a magyarok a hunok leszármazottai, és velük rokon nép, akik Belső-Ázsiából jöttek ki. A genetikai kutatások eredményeivel bizonyosságot nyert, amit a középkori magyar krónikák írnak, tehát nem „honfoglalás” történt, hanem második bejövetel és a vezető a hunok leszármazói. A genetikai eredmények alapján Árpád népe a Kelet-európai-síkvidék sztyeppei területén maradt, vagy oda visszavonuló hunok egyik ága volt. Így a magyar szájhagyományok, a regék és a krónikák is valós alapokon nyugszanak. A „második bejövetel” is valós alapokon áll, vagyis a ma magyarok nevezett nép és nyelv Kárpát-medencei jelenléte nem a „honfoglalás” óta tény, hanem legalább az európai hun korszakig, tehát a IV. századig nyúlik vissza. (NEPARÁCZKI, E. 2017.) [pp.67–69.]

A honfoglalók genetikai összetétele arra utal, hogy a hun alapréteg megőrzése mellett nagymértékben integrálták a Kelet-Európában talált germán elemeket, akiknek többsége skandináv eredetű volt. Ezek a ruszok (varégek, vikingek), akik a IX-X. században a ma-

gyarok vonulási útvonalába eső területeket szálltak meg. Egy generáció alatt azonban a vikingek nem váltak lovas nomáddá, márpedig a vizsgált sírok tökéletes hun-germán genetikai-kulturális integrációt mutatnak, amely a germán elem sokkal régebbi betagozására utal. A korabeli Kelet-európai-síkvidéken a gótok voltak jelen, de pár száz évvel korábban. Az európai hunok legyőzték a gótokat, valamint számos más germán törzset, és jelentős részüket beolvasztották birodalmukba. A gótok eredetileg is lovas nomád életmódot folytattak, így valószínűleg sokkal könnyebben keveredhettek a hunokkal, mint a vikingek a honfoglalókkal. A Kárpát-medencéből a Fekete-tenger vidékére visszaszorított hunok már egy erősen kevert népesség volt, ezzel magyarázható a honfoglalók germán összetevője. A vezérek X2f haplocsoportja kaukázusi eredetre utal, ez a terület pedig hosszú ideig az alánok fennhatósága alatt állt egészen addig, amíg a Kr. u. 370-es években a hunok be nem hódoltatták őket. Az alánok egy része nyugatra menekült, más részük csatlakozott a hunokhoz. Valószínűleg ezt az integrációt örököltette meg a magyar mondai hagyomány, melyben Hunor és Magor elrabolják Dúl alán király leányait. Ezek alapján a kaukázusi haplocsoportok nagy valószínűséggel alán származásúak (NEPARÁCZKI, E. 2017.) [pp.67–69.]

Kutatásainak összegzésében Neparáczkai ad egy rövid kitekintést a magyar nyelv származására vonatkozólag is. Kifejti, hogy a magyar nyelv megjelenése a Kárpát-medencében csak akkor számítható Árpád honfoglalóitól, ha a magyar és hun nyelveket azonosnak tekintjük. A nyelvtudomány a magyar nyelvet a finnugor, a hunokét a türk nyelvek közé sorolja, de a nyelvészek igen komoly, „ismeretlen nép”-től származó török eredetű szókészletet azonosítottak a magyarban. A genetikai kutatás eredményei alapján ez a réteg csak a hun nyelvből származtatható. A magyar nyelv finnugor rétegének származását pedig ezt követően csak a hunokat megelőző korok népeiben kereshetjük, akiknek kellően nagy populációval kellett rendelkezniük ahhoz, hogy a germán, szláv, hun (török) népek tengerében is megőrizték nyelvüket. Neparáczkai nyelvi megállapításaiban ismét hivatkozik Wong és munkatársai 2016-os tanulmányára, amely kapcsolatot talált a manysi genomok és egy 6000 éves paleolitikus Kárpát-medencei genom között, ebben azt is leírták, hogy szerintük a nyelvi kapcsolat erre az időre nyúlhat vissza. (NEPARÁCZKI, E. 2017.) [p.69.] Utóbbi azért nagy jelentőségű, mert az ún. tatárlakai rovársírok 6500 évesek, s az egyik korongon a székely rovásábécé néhány eleme ismerhető fel.

A genetikai eredmények a természettudomány oldaláról adnak bizonyítást, hogy a mai magyar nyelv lényegi alapjai – ez a szkíta-hun alapnyelv – évezredek óta jelen vannak a Kárpát-térségben. Erre utalnak a korai latin betűkkel írt dokumentumok, a magyar monda-és mesevilág, de erre az eredményre jutunk, ha a Kárpát-térségi helyneveket gyök + helynévképző(k) alapon vizsgáljuk. Mindezek nyomán több irányból nyert megerősítést, hogy a Kárpát-térség földrajzi helyeket jelölő névanyagában kimutathatóan ott van az évezredek homályába vesző nyelvi és névadási alap. A magyar nyelv oldaláról vizsgálva térségünk földrajzi neveit biztosan kijelenthetjük: magyarként is van közünk a névanyaghoz, legtöbbjük ma is használt nyelvi alapját nem átvettük, hanem magunkban, nyelvünkben hordozzuk évezredek óta. (FARAGÓ, I. 2017.) [p.406.]

A római hódításnak vizsgált területünkön (Illyria keleti része, Pannonia, Dacia) nem maradt számottevő latin népelem, így a Kárpát-térség sík- domb- és alacsony hegyvidéki térszíneit, valamint a hegyi medencéket a római hatalom összeomlása után is a korábbi szkíta-hun alapnépesség leszármazói lakták. Ez a népesség a szkíta-szaka-székely etnikummal azonosítható. (FARAGÓ, I., 2018.) [p.104.] A perzsák minden tőlük északra és keletre élő sztyepei népet szakának, ugyanazt a görögök szkítának nevezték, így e két népnév azonos etnikumot takar. A szaka és székely népnevek azonossága számos esetben,

írott forrásokban is előjön, leglátványosabban helynévi formában: az egykori kárpátkanyari román megye, județul Săcueni, vagyis Székely megye középkori címerében cirill betűs román nyelvű felirat olvasható: „Zsudecul Szaaka” = ’Szaka megye’, de a terület neve a korábbi írásokban előfordult Secuieni (kiejtve: Szekujeny) és Saac (kiejtve: Szák) formában is. A székely népnév a román nyelvben „secui” formában jelenik meg, pusztán már ez is mutatja az előbb írt azonosságot. (FARAGÓ, I., 2017.) [pp.257-258.] Így a Kárpát-térség korai nyelvi alapja a „székely nyelv”, amelyet a nyelvtudomány egy része, Czeglédi Katalin nyomán, szkíta-hun nyelvként nevez meg. Ez egységes, élő nyelvként volt jelen a lakható térszíneken. (FARAGÓ, I. 2016.) [p.25.] E nyelv későbbi leszármazója térségünkben a magyar nyelv, távolabbi, keleti tájakon a finnugor nyelvcsaládba sorolt rokonyelvek és a türk (török) nyelvek. Az egységes nyelviséget alátámasztják későbbi rokonnyelvi adatok is. Benkő Lóránd (BENKŐ, L., 1967.) mutatott rá, hogy a magyar nyelvterület XX. századi peremvidékeinek (Ormánság, Dráva alsó folyásának vidéke, Őrség, Pozsony környéke, Kassa környéke, Székelyföld, Dél-Erdély) nyelvében több szinten kimutatható azonosságok figyelhetők meg, és bizonyította, hogy ezek a nyelvi gócpontok egy egykor azonos nyelvjárást beszélő népcsoport széttelepedésével jöttek létre (BENKŐ, L., 1967). Ez a széttelepedés a feudális magyar állam kiépülésének korai szakaszában következett be. Az Árpád-kor hatalmi elitje, a magyar vezető réteg, hatalma kiépítése során egyre nagyobb területeken szüntette meg az őslakosság öngazgatását, a feudális rendszer kiépítésével párhuzamosan egyre szűkülő területeken volt biztosított az alapnépesség szkíta eredetű jogrendszere. Ez az átalakulás is alátámasztja, hogy az egynyelvű népességre (szaka-székelyek) kívülről egy kisebb létszámú uralkodó réteg (türk „magyarok”) települt hozzá, amely a bentlakók nyelvét átvéve hozott létre államot és a X. századtól a nyugat-európai államszervezési mintát követve alakult feudális alakulattá. A Kárpát-térség alapnépessége a lakható, élhető, 500–600 m (a hegyi medencék esetében 1000 m) magasságig terjedő térszínein élt, s hangsúlyozzuk ki: Árpád népének bejövetelekor alapvetően a mai magyar nyelvhez nagyon közel álló nyelven beszélt, és ennek a nyelviségnek a kezdetei a szkíta időkig nyúlnak vissza. Lásd a 6000 éves genom, ez a szkíta időszak kezdete, a bronzkor vége. Az Árpád-kori lejegyzésekben meglévő, a Kárpátok külső környezetében megjelenő szláv és germán nyelvi tényezők az avar időszak (VIII. század) alatt és után a szkíta-hun nyelvűeket felváltó nyelvi átalakulás során kerültek a térségbe.

A székely öngazgatás alapegységei a székek voltak, e szerveződések alkották az élhető térszíneken az öngazgatási tartalmú tájrendszer alapjait (székek), ezek nyomán beszélhetünk az első műveltségi tájnevekről. A székely öngazgatáshoz köthetőek azok a tájnevek, amelyek nem feltétlenül természeti jellemzőkkel, hanem az ott élő emberrel kapcsolatosak, népnévi, gazdálkodási, birtoklási, igazgatási eredetűek, de ott vannak közöttük a lakatlan hegyvidékek nevei is. A szék rendszer az évezredek kialakulású nagycsaládi struktúra tovább fejlődött, ténylegesen közigazgatást működtető változata volt. A szék megnevezés alapja a sze-ek vagy sza-ek, nyelvi gyöke a „sze” vagy „sza”. Ez azonos azzal a „sza” gyökkel, amely a száll szónak is alapja. Innen a szék eredeti értelme is: ’szállás’, ’megszállás’, ’ahol megszállunk, megüledünk, megtelepedünk’. Ugyanakkor eredeti értelménél fogva jelent emelkedést (felszállást), ez esetben nem földrajzi, hanem társadalmi értelemben: az emelkedettség a vezető szerepet betöltő emberi tényezőket foglalja egybe, ők a nép vezetői, irányítói. Ennek nyomán egy szék akkor keletkezett, amikor a nagycsalád szállást foglalt magának, vagyis megtelepedett és önmagát szervezve működött. A székely birtokjog fő vonása, hogy a föld közös nemzeti vagyoni volt. A megtelepedést követően és közösségi földbirtokláson alapuló további kirajzás adta később egy-egy terület faluhálózatát. A kezdetben megművelt terület központjában álló tanya faluvá fejlődött, ké-

sőbb újabb és újabb leszármazók, nagycsaládi ágak révén újabb falvak, így faluhálózat jött létre, amely azonban továbbra is a nagycsalád fejének vezetése alatt állva már együttesen működve, egyben meg is adta a több faluból álló társadalmi közösség összetartozását. Ez az összetartozás adta azt a keretet, aminek nyomán az egymással rokoni kapcsolatban álló embercsoportok táji értelemben is elkülönültek a szomszédos, más nagycsaládokhoz tartozóktól. A székely nemek és ágak neveinek helynévi kapcsolódásából és nyelvi névbokrokba rendeződéséből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az azonos gyökűség, azonos nyelvű névadókat feltételez. A névadás alapja helyjelölő volt, amely később vonódott át azokra a személyekre – korai vezetéknevüként –, akik mind ugyanarról a földrajzi helyről származtak. Ez a közös származás, a nagycsaládi közösségből kiindulva ágazott tovább, az ágak számon tartva a közös őst, nemekbe kapcsolódtak össze. Okleveles adatok igazolják, hogy az Árpád-korban a Kárpát-medence különböző részein éltek székelyek. Ha megpróbáljuk a „szék”-„szak” gyökű helységnévanyagot területi, elterjedési értelemben vizsgálni, összhangban a XIII. század előtti székelységgel kapcsolatos gyér ismeretekkel, akkor megkaphatjuk azokat a tájként értelmezhető összefüggéseket, amelyek nyomán a korai műveltségi tájnévanyagot is felvázolhatjuk. A székelyek később már csak a Székelyföldön mutathatók ki, a többiek „eltűntek”, vagyis bekövetkezett egy elvándorlási folyamat, amelynek végső célja Erdély keleti és déli része volt. (FARAGÓ, I., 2019.) [pp.104–106.] A Székelyföld nyelvjárási jellemzők alapján három elkülönülő területre oszlik: Marosszékre, Udvarhelyszékre és a Gyergyó–Csík–Kászon–Háromszék területére, amelyek nem egymással, hanem más Kárpát-medencei területekkel mutatnak nyelvjárási azonosságot. Marosszék tájnyelve a Pozsony-vidék és az Őrség, Udvarhelyszék Baranya és a Drávántúl nyelvjárászigetei, a keleti székely székek pedig az Őrség nyelvjárásával mutatnak rokonságot. Abaúj és Udvarhely közös nyelvjárási vonásai azt mutatják, hogy Tolna és Baranya területeiről származik a lakosság. (BENKŐ, L., 1990.) [pp.29–48.] Ezek együttesen ismét alátámasztják, volt egy alapnépesség, amely a későbbiekben – ez az Árpád-kor – területileg keveredett, mert a „honfoglaló” hatalmi tényezők jelentős belső migrációra kényszerítették a lakosság egy részét. Ennek oka, hogy az 1060-ban kialakított Terra Siculorum (‘székelyek földje’) területére évtizedeken át érkeztek azok a székelyek, akik nem akartak jobbágyvá válni az egyre erősödő feudális államszervezetben. Mindezt az újonnan létrejött erdélyi falvak megjelenése is alátámasztja, ekkortól keletkeztek nagy számban a védőszent nevéből képzett nevekkkel jelölt, jórészt székelyföldi települések.

Az évezredes tájnévanyag felvázolásához nélkülözhetetlen forrás volt Györffy György „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című (GYÖRFFY, GY., 1963, 1987, 1998.) művében bemutatott, korai vármegyei szerveződés és az e műben szereplő oklevelekből származó helynévanyag. A névanyagban a gyök + helynévképző vagy a gyök + (magyar) földrajzi köznévi adta nyelvi alapszerkezet felismerése adja a szkíta-hun névképződési alapot. Ehhez kapcsolódik a magyar nyelvben ezres nagyságrendben megjelenő földrajzi köznevek együttese, amelyeket összegzetten Maác Endre (MAÁ CZ, E., 1955.) és Hefty Gyula (HEFTY, GY., 1912.) gyűjteményei nyomán ismerünk. A helynévanyag, így a tájnevek is, jórészt a földrajzi köznevekből, ill. a hozzájuk kapcsolódott földrajzinévképzők adta összetételekből jöttek létre. Mindezek annak ellenére bizonyítják egy névnyagon régi születését, hogy ma sok esetben a nyelvi szerkezet már csak idegen, szláv, német, román hangjelöléssel leírtan van jelen. Utóbbi okozza, hogy sok név jelentősen átalakulva (több helynévképző, idegen nyelvű köznévi stb.), számos korai szkíta-hun (magyar) névalak esetében csak a feltételezést teszi lehetővé, hiszen eredeti írott forma nincs. Ugyanakkor ez a visszakövetkeztetés – *-al jelölve a következtetett névalakokat – a mára már átalakult név „csupas”, ősi alakját mutatja meg: *Dombó → *Dombóca →

**Dimbov* → *Dimbovica*, román hangjelöléssel *Dâmbovița*, **Bot* → **Botos* → *Botosán*, román hangjelöléssel *Botoșani*, **Geszt* → **Geszte* → **Gesztény* → *Hosztény*, szláv hangjelöléssel *Hostýn*, **Tege* → **Tegécs* → **Tekécs és *Tegény*, német hangjelöléssel *Teigitsch*, román hangjelöléssel *Tecuci* stb.

A korai tájtagolódás felvázolásánál az előbbieken túl támaszkodtam Balás Gábor kutatásaira (BALÁS, G., 1984.), aki nemcsak a helyneveket, hanem régészeti leleteket (avarok), okirati, krónikai említéseket és rovással lejegyzett emlékeket is vizsgált. Forrásom volt Györffy György székelyekkel kapcsolatos vizsgálatai (GYÖRFFY, GY., 1941.), illetve Prinz Gyula 1936-ban keletkezett tájtagolódása (PRINZ, GY., 1936), aki szintén a természet és az ember kapcsolatából fakadó, ősi tájszerkezetet körvonalazta. A tájnévanyag felvázolásánál komoly forrást adott Barabási László *Hol vagytok székelyek?* (BARABÁSI, L., 2005.) c. munkája. A tájrendszer egyes elemeinek megismerésében nagy segítséget adtak a ránk maradt adománylevelek, útleírások, esetleg a gyér történelmi munkák (Anonymus, Kézai Simon, kódexek stb.), ezekben van utalás megnevezett tájak létre. Forrásom volt Marjalaki Kiss Lajos 1929-es munkája (MARJALAKI KISS, L., 1929.) és a benne azonosított névanyag. Mindehhez hozzá kell vennünk, hogy a táji elkülönülés és a magyar megnevezések együtt éltek a magyar nyelvű népesség jelenlétével. A visszakövetkeztetett nevek esetében a gyök + helynévképző szerkezetből indulok ki, a több névképzős nevek véleményem szerint a korai időkben képző nélküliek vagy egy képzős formájúak voltak: pl. *Zólyom* eredetileg **Zóly*, *Szepes Szép*, *Komárom* **Komor* vagy **Komár*. A tájnévanyagot a cikkhez kapcsolódó térképen is bemutatom.

2. Az ezredéves tájak

2.1. Pannonföld

A nagytáji rendszerbe tartozó Dunántúlt évezrednyi időben vizsgálva jóval tágabb értelmet kapunk: Hozzá tartozik a Kisalföld teljes területe és a ma Ausztriához tartozó Gráci-medence, valamint a horvátországi Zágrábi-medence, utóbbi kettő a kapcsolódó hegyvidéki peremekkel együtt.

A kora középkori Magyar Királyság szíve az Esztergom–Visegrád környezetében fekvő, **Bél* volt. Az Árpád-korban e terület Pilis, Esztergom, Óbuda nevekkkel tartozott vármegyei szervezethez, itt volt a hét vár, a korai Magyarország kormányzati, igazgatási és szakrális központjai, de itt volt Sicambria, Atilla városa, tehát a hun–avar időszakban is központi szerepet töltött be a vidék. A **Bél*, **Pél* értelme 'belső', későbbi helynévképzővel bővült formája **Péles* (a középkorban már Pilis), így 'felső', 'világos' értelmű, a szakralitásra is utaló köznévi, amely mintegy 30 esetben jelöl helyeket a Kárpát-térségben. A „központi” Pilis a mai Budai-hegységet is magába foglalta, de azt tudjuk, hogy délkeleti, a mai Budapesthez közeli része a **Keve* vagy *Kevély* nevet viselte. Ezt ma a Nagy-Kevély és Kis-Kevély hegycsúcsok neve őrzi. Utóbbi neveket adja GYÖRFFY, GY., 1963, 1987, 1998.

**Béltől* nyugatra a Duna széles, teraszos völgye a Kisalföld, amely **Hunvártól* [Hainburg] Esztergomig terjed, északon mélyen felnyúlik a *Vág*, *Garan* (később *Garam*), *Zsitva*, *Nyitra* völgyein keresztül a kárpáti hegységekbe, délen a **Bokon* vagy *Bakony* erdeje (később *Bakonyerdő*) magasodik előtte. Utóbbi a mai Keszthelyi-hegységtől a **Bélig* terjedő hegységi tájakat jelölte. A Duna mentén *Moson*, tőle délebbre a vízborította *Han* vagy *Hany* (ma *Hanság*) és a **Fert* (ma *Fertő*) vidéke összefüggő tórendszert alkotott.

Ennek keleti folytatása a folyóközök, **Rábaköz**, **Tóköz**, **Szigetköz**, **Csilizköz**, ***Csalóköz** (ma Csallóköz), **Viszköz** vagy **Vágköz**, még keletebbre ***Kamár** vagy ***Komár** (ma Komárom) és ***Iszter** vagy ***Eszter** (ma Esztergom) tája. Utóbbi kettő kiterjedt a Dunától északra is. Moson, ***Kamár** és ***Iszter**, az öt víz összefolyásánál fekvő **Gyűr** (ma Győr) vidékével együtt az Árpád-kortól vármegye is lett: Moson, Komárom, Esztergom és Győr. Délen **Cell**, ***Devecs** (ma Devecser, területén a középkorban Szék nevű faluval) sík tájait a dombvidéki **Hegyalja** karélya vette körbe. Nyugaton a ***Kemesalja** (ma Kemenesalja), keleten a ***Bokonajla** (ma Bakonyalja), amely észak felé a ***Sokorm** (ma Sokoró) dombvidékével nyúlt be a Rába torkolatáig.

Kisalföldi tájként értelmezhetjük ***Poszon** (ma Pozsony) területét, amely majdan átnyúlva a Kis-Kárpátokon vármegyévé alakult. Korai feljegyzésekből a Pozsony–Trencsén között fekvő területen, a Vág mellékén ismerünk székely szerveződést. A Vág partján fekvő **Sümte** vagy **Semte** (központja Sempte [Šintava]) a Csallóköz és a Nyitra-vidék között fekvő termékeny táj neve volt. Tőle északra fekvő Vág menti táj volt ***Galga** vagy ***Golga**, amely Galgóc [Hlohovec] központtal élt, majd ettől északra, szintén a Vág völgyében és környezetében feküdt ***Bulun** (később Bolond). Mindhárom Vág menti táj Szent István egy-egy várispánságává alakult, majd Semte és Galga Nyitra vármegye része lett, Bulun vagy Bolond (Beckó) Trencsén vármegyébe tagolódott be. A Vág menti székely székekhez kapcsolódik a Kis-Kárpátok két oldala, a **Hegyentúl** és **Hegyalja** (ma Pozsony-hegyalja), valamint a Vízköz és a ***Csalóköz** (Csallóköz), amely egybe vág a későbbi Nyitra, Pozsony, Komárom vármegyék székelységével.

A Rábaköz–Márcal–Komárom tájakat délről határoló felmagasodás, az alacsonyabb részein tölgyesekkel, magasabban bükkösökkel fedett ***Bokon** (ma Bakonyerdő). A hatalmas erdőség Pilis felé eső, Duna menti része volt a ***Görce** vagy ***Göröcs** (ma Gerecse), nevének értelme 'göröngyös', 'rögös'. A ***Bokonerdőben** szintén ***Pél** vagy ***Bél**, **Szirik** (ma Zirc) kismenedencéiben kis számú népesség élt, a legnépesebb helyek ***Viszper** vagy ***Viszperém** fennsíki táján voltak. Utóbbi központjáról, ***Viszperém** (később Bezperém, ma Veszprém) prémkereskedő helyről kapta nevét, amely bő vízfolyás a ***Visz** (ma Séd) mellett feküdt. A ***Bokonerdő** a Balaton felé déli fekvésű szőlőtermő hegyoldalakkal alacsonyodik le. A széles erdőség által a nyugati szelektől védett, kellemes éghajlatú, de kissé mocsaras, „tapos” ***Tapolc** (ma Tapolca) és **Vászony** (Vázsony) sűrű faluhálózata már a korai időkben kialakult. A Balatontól keletre a ***Bokonerdőből** lefutó Séd és Gaja szélesen elterülő mocsárvidéket táplált, amely a hegyek lábánál a Duna völgye felé nyúlt el. A Gaja völgyének déli folytatásában gyenge lefolyással rendelkező lápvidék délen kapcsolódott a Kapos vízrendszeréhez. Ez a Sár (Sárvíz), amely a Dunáig kifutó, jó termőföldű **Mező** (Mezőföld) tengelyében észak–déli irányban húzódott.

A Balatontól délre, a Darva (ma Dráva) folyón túl magasodó hegyekig terült el ***Somoly** (később Somogy). Belseje sík és jó talajú mezőség, ez Belső-Somogy, a Rinya és mellékvizeinek lapályos síksága. Somogy ősi székely táj, korai központja Nagyszakácsi volt. Átnyúlt a Dráván, magába foglalta a környező, cseres tölgyesekkel, gyertyános tölgyesekkel fedett, alacsony dombvidéki térszíneket. Kelet felé kijárata a két oldalról cseres domboságokkal közrefogott Kapos völgye, amely a környék legbővizűbb folyójaként a ***Visz** vagy ***Víz** (később Víz mente) tengelye volt. Ez választja el ma is Somogy dombvidéki részeit a Tolna felé eső Külső-Somogyot és a Baranya felé határos táj, **Szeliz** (ma Zselic) területétől, amely a Kapos és a Sárvíz völgye által közrefogott **Hát** vidékét is magába foglalta. Utóbbi északi része ma a Völgység, déli része a Mecsekhat. A Hát déli irányban felmagasodva a Mecsek, főképpen tölgyesekkel fedett hegyvidéke, amit szintén a Szelizhez számítottak. Így volt ez még a középkorban is. Szelic, majd Zselic nem korlá-

tozódott a somogyi erdős hátságra, hanem így nevezték Somogy–Tolna–Baranya területén fekvő zárt erdős hegy- és dombvidéket, amelybe a Mecsek röge is beletartozott. Utóbbi déli lealacsonyodása **Geréc** (ma Mecsekalja, néprajzi tájként Hegyföld) hegy-völgyes dombvidékében folytatódik, végül a ***Villan** (később Villány) kopár, villanóan fehér mészkőháta képez alacsony válaszfalat a Dráva völgye felé. Geréctől (Mecsekalja) délre, átnyúlva a Dráván, feküdt **Barany** (ma Baranya), amely valahol a Valkó folyócska hatalmas mocsaras vidékénél, illetve Pozsga vagy Pozsega hegyeinél végződött el. A Hát két oldalán terült el a tölgy korai nevéből képződött **Tulna** (később Tolna), amely az egyik legnagyobb székely szék volt. Helynevek sora mutatja a székely-szaka kapcsolatot, köztük Szekszárd városának neve.

A „szeg” és a „szek”, valamint a „szak” gyökök sajátos kapcsolatát adja a Szekszárd név, amelynek korábbi alakja, 1903-ig Szegzárd. A város nevének Árpád-kori formája viszont Sacsard (1218), ez mai helyesírással: Szakszard. Szerkezetileg a Szekszárd gyök + gyök + képző alakú. A fenti három alakra átírva: szek-szár-d, szeg-(s)zar-d, szak-szar-d. A szár régi szavunk, jelentése 'tar, kopár, kopasz'. Földrajzi köznévként a szár jelentése 'száraz meder', 'gyér, időszakos víz', illetve 'kopasz, tar' hegy vagy terület. Ennek nyomán a Szekszárd „szár”-ja száraz, időszakos vízmedret, e mellett fekvést vagy szárazulatot jelöl. A város a tőle nyugatra magasodó dombok (ez a Szekszárdi-dombság) tövében, az egykoron szabályozatlan Duna és Sárvíz vízjárta széles völgyének peremén, a száraz, víz nem járta területen jött létre. Így a Szekszárd = 'székelyek száraz helye' vagy 'szakák száraz helye' értelmű.

A Darva (ma Dráva) mentén Somogy és Baranya találkozásánál fekszik ***Orom**, majd Ormán (ma Ormánság). Az Árpád-korban a baranyai Váty környékén székely ispánság működött, Ormánban székely íjásokról szólnak a feljegyzések, ők a XIII. században nemességet kaptak. Nyugatról Somogyhoz kapcsolódik **Szala** vagy **Zala** vidéke, amely a Zala folyásának nagy kanyarjától a Dráváig lefutó **Háttól** (ma Zalaapáti-hát), a Zala alsó völgyét és a Kis-Balaton (amely akkor egy volt a Balatonnal) területét is magába foglalva, a Balaton északi, bakonyerdei részére is kiterjedt. Szent István idején Szala és Somoly környezetét együttesen Kolon vármegyébe szervezték, közigazgatási elkülönülésükre a XI. század végétől van adat. Tőle nyugatra változatos, „göcsörtös” dombvidék a ***Göcs** (ma Göcsej), amely északon a Zala széles völgyéig terjed, délen a Mura határolja.

A Murán túl fekszik a Muraköz, amely a Mura–Darva összefolyásának vidéke. A Zalától északra, a Rába és a Zala völgye között magasodik a cseres tölgyesekkel fedett ***Hát** vagy ***Vashát** (ma Vasi-hegyhát), ennek a Marcal felé eső része ***Kemes** (= 'keményes' vagyis köves) vagy **Cser** (ma Kemeneshát). A ***Vashát**, illetve a Rába völgyében fekvő Vasvár a névadója a későbbi Vas vármegyének. Utóbbiak nevének alapja a gyevas vagy földvas. Ez a talaj felső rétegében kialakult gyenge minőségű, de könnyen kitermelhető vasérc, amelyet már az ősidőkben hasznosítottak. A vas feldolgozására helyben vagy a közelben került sor, mutatják ezt a több helyütt, pl. Vasváron talált ősi vaskohók. Így a Vas tájnév jóval korábban már élt, mintsem Vas vármegye létrejött. Ugyanakkor a korai Vas csak a Vasháttól, illetve a Rába délnyugat–északkelet irányú széles völgyétől északra, a Pinka-fennsíkot és annak a Rába völgyéig terjedő lealacsonyodó területét jelentette, tehát kisebb volt a későbbi vármegyénél. Vastól északra, a Gyöngyös, Ablánc, Répce, Csáva vizek vidékének hatalmas tölgyerdejét jelölte ismét a **Cser** (később Nagyerdő) nevű táj. Területe nyugat felé felhúzódott a Kőszegi-hegység–Borostyánkő-hegység–Dombvidék [Bucklige Welt] bukkerdeéig. Az Alpok kristályos hegységei itt nyúlnak legjobban keletre, s képeznek válaszfalat a Bécsi-medence felé.

A Dunántúl nyugati folytatása a középkorra jelentősen megkisebbedett **Őrs* vagy **Őrös* (ma Őrség). Őrs több székből állt és a legnagyobb székely földek közé tartozott, területe felnyúlott a Wechsel–Borostyánkő-hegység–Kőszegi-hegység vonaláig. A Wechsel neve teljesen német szónévnek („wechsel” = ’váltó’) látszik, de jobban megvizsgálva és figyelembe véve a $b \rightarrow v$ (w) hangzováltás nagy arányát a szkíta-hun nyelvből a németbe átszármazott névanyag (lásd Bécs \rightarrow Wien, Budakeszi \rightarrow Wudigess, Bikal \rightarrow Wickerl, Köblény \rightarrow Kewling, Bia \rightarrow Wia, Bánhida \rightarrow Weinhid, Perbál \rightarrow Perwal stb.) esetében, a táj korábbi névalakja a **Beksély*, **Bekesély* alakot mutatja. Ez akár szerepelhetne is az évezredes névanyagban, azonban ez sem a legkorábbi forma. Az őrségi tájnyelvben a „bég” = ’a juhok, bárányok hangja’ egyszerűen „bé”, tehát g mássalhangzó nélkül. Ezt korábban az Őrségben igeiként ragozták: „béok” = ’bégek’, „bénak” = ’bégnék’ a juhok. Így figyelembe véve ezt a tájnyelvi jelenséget is, a hegység neve legkorábban **Bésely* vagy **Besély* lehetett, tehát ezt a nevet kell felvennünk az ezredéves térképre. **Bésely* alapja a „be”, ehhez tapadt az -s, majd az -ly helynévképző. Így a német szónév beleértelmezés eredménye, amely azonban az eltelt ezredévnyi idő alatt teljesen elfedte a kiindulási nevet, amelynek értelme ’bégetős’ lehetett.

A **Bésely* vonulatától északra, 1290 m-es magasságban fekszik a Beszterce-nyereg [Feistritzattel], amely vízválasztója a déli irányban, a Rába vízgyűjtőjéhez tartozó, a Lapincsa ömlő, Fehér-Beszterce [Weisse Feistritz] és az északkelet felé, a Duna vízgyűjtőjéhez tartozó, a Lajtába ömlő Fekete-Beszterce [Feistritz] folyócskának. Ma a Beszterce-nyergen át fut a dél felé eső Stájerország és az északra elterülő Alsó-Ausztria határa. Utóbbi területén fekszik a Fekete-Beszterce, a Lajta [Leitha] és a Répce [Rabnitz] forrásvidéke, a Dombvidék, németül Bucklige Welt. Utóbbi német név is csak látszatra szónév. A Bucklige jelentése ’púp’, de a szóban ott a „buk” gyök, ennek a németbe vándorolt változata alakult szónévvé. Az eredeti forma a buk vagy бүк. A táj a Bakony képét idézi, hatalmas bükkös, ahogy eleink mondták, bikes. Így korai neve **Bokon*, **Bukon*, magas hangrendben **Biken* volt. Északkeleti határoló vonulata a Rozália-hegység és a Soproni-hegység.

A **Bésely* alatt, tőle délre fekvő táj a Lapincs [Lafnitz], a Fehér-Beszterce [Weisse Feistritz], a Véc [Weizbach] és a Rába forrásvidéke. E vizek 1500 m felett fakadnak, mély völgyeik hamarosan 500 m-es magasságba, dombvidéki térszínre érnek. Ahol a Véc [Weizbach] kifut a hegyvidékből a dombvidékre, közvetlen a hegyek lábánál, beékelődve egy kis medencébe, fekszik Véc [Weiz] városa. Korai említése Vides (1188), ennek magyar olvasata Vidéc, Vidész. A hegyek által közrefogott völgyfőben lévő Vidész **Vid* székének központja volt.

A modern tájbeosztások a régi, a nagy Őrség területét a Németújvári-dombság, az Ilc–Beszterce-dombság és a Gleichenbergi-dombság nevekkal jegyzik, amely nyugaton a Mura völgyén túl a Stubalpe–Packi-Alpok–Koralpe vonulatig húzódik. Ez *Geréc* vidéke, természetföldrajzilag a Geréci (Gráci)-félmedence, a Dunántúl nyugati folytatása, délen kapcsolódva a Mura-vidékhez. A ’hegyes-völgyes’ értelmű Geréc a névadója Grác [Graz] városának is. A terület az avarok országához tartozott, de nagy részét a IX. századtól a magyarok is ellenőrizték. A német etnikai átalakulás folyamatos volt, de az Őrség még a XII. században is magába foglalta a Pinka völgyét, ennek mellékvize a Szék pataka [Zickenbach], a név ismét székely kapcsolatra utal. Geréc része volt ettől délre az Östörmén [Strem] völgye – amelynek mellékvize szintén egy Szék [Zickenbach] –, a Lapincs [Lafnitz] völgye, a Safen és az Ilc [Ilz] (ennek mellékvize a Fehér-Beszterce [Weissen Feistritz]) völgye. Ide tartozik a Rába felső völgye, attól nyugatra a Mura széles lapálya, ez a Geréci (Gráci)-mező. Itt ömlik a Murába a Kálna [Kainach], ennek mellékvize a Tegécs

[Teigitsch]. E szkíta-hun nyelvi alapú víznevekkel ezer km-nyire keletre is fogunk találkozni.

Geréctől felfelé a folyó mentén átkelünk a Mura-áttörésén [Murdurchbruch, Mittleres Murtal]. *Murahida [Bruck] városánál a Murába ömlik a Mürz, kiejtve Mürç, valójában *Murca (Kis-Mura). A *Murca befolyása fölött a nyugatról folyó Mura völgye néhány km széles, két oldalt hatalmas hegyláncok által közrefogva kanyarog, itt települések sora fekszik. Ez *Lébény vidéke. Az egyik patkó alakú Mura kanyarulat fogja közre *Lébény (ma Leoben) városmagját. Tovább haladva a Mura völgyén felfelé, Kobenz városkánál balról folyik be a Kobenzbach, ennek mellékvíze a *Szék-patak → Zickenbach, amely átfolyik *Szék (ma Seckau) városkán. Itt, messze nyugaton, évezrednyi távlatból ismét egy közvetlen székely névkapcsolat. A Kobenz torkolattal majdnem szemben a Mura jobb oldalán folyik be a *Gelén (ma Gleinbach), középső völgyében fekszik *Gelén (ma Glein) falucska. A Gelén mellékvíze a *Rahó (ma Rachau). Csupa olyan név, amellyel a Kárpát-medencében is találkozhatunk. Lébény vidékét, a Mura-völgy két oldalát, a Széki-Alpok [Seckauer Alpen] és a Geléni-Alpok [Gleiner Alpen] vonulata szegélyezi. A terület 1859-ig önálló egyházmegye volt.

Geréctől délnyugati irányban ahol a Koralpe {német} vagy Golica {szlovén} vonulata kifut a Dráva völgyéhez, nyugati irányban fekszik **Koront**. Ez a szkíta-hun névképzéssel létrejött tájnév azt a területet jelöli, amit a német Kärnten, ezt ma magyarul a latinos Karintia formában mondjuk, szlovén névalakja Koroška. Ószláv névalakjaként a Korotъnъ formát adják meg. A korai időkben a Koront csak a Darva (ma Dráva) széles völgyét a Klagenfurti-medence tágabb vidékét jelölte, a név később kezdte átfogni a későbbi osztrák tartományt, Karintiát. E latinos nevet egy bő évszázada használja a magyar. Czuczor Gergely 1862-ben ezt írta: „*Korontország lásd: Koront. Az osztrák birodalomhoz tartozó Illyricumnak Karintia nevű tartománya, koronaország.*” (CZUCZOR–FOGARASI 1862.) A Korontból leszármazó nevek alakulási folyamata: Kor-ont → Kor-nt → Kar-nt → Kär-nt-en → Kor-ot-an → Kor-o-š → Kor-o-š-ka. A VII. századtól a táj Avarország nyugati peremterülete volt, ahol az avar vezetők szlávok tömegeit telepítették le. A szkíta (székely) és szláv népelem keveredéséből jött létre az a nép, amelyet karantánoknak neveztek. A legtöbb történeti munka szerint ebből származik Karintia neve. A táj a X. században Árpád magyarjainak fennhatósága alatt volt. A szkíta-hun névi alapot mutatja a Korontot keletről lezáró, 2000 m fölül is magasodó hegység német neve a Koralpe (Alpe = Alpok), más néven Koralm (Alm = 'havasi legelő' = 'polyána'). Ezekben is ott a „kor” gyök. A kapcsolat lényege: Koront határa a Kor, amely lezárja a tájat. A korc régi földrajzi köznévkünk, jelentése 'sövénykerítés', a korlát 'bekerített hely a juhok számára'. A havasi legeltetésre utaló székely köznevek. A táj egyik magyar névalakja a Korontályország, hasonló az Erdély név egyik változataként használt Erdélyország alakhoz. Alapjában az -ly helynévképző a magyar elv, elve (= 'valamin túl') helynévképzővé lett változata. Így Korontály = Koron túl. A Kor határolta belső országterületen túl lévő táj a Korontály. A Koront keleti „párja” az Erdélyben fekvő Korond, csak a második helynévképző más: koro-n-t, illetve koro-n-d a szerkezet. Íme a kibogozható helynévi összefüggések, a nyelvi névbokrok jelensége.

Amióta Karintia osztrák tartomány lett, része a Gál völgye [Gailtal], amely a Gál [Gail] folyó alsó völgyét jelenti. Ez *Gál vidéke, központja *Velág [Villach], a város szlovén névalakja Beljak. Czuczor Gergely szerint a Béla keresztnév alapja a „vil” gyök ez a világ szó gyöke is. Utóbbi régiesen velág, de belőle származik a villog, villan stb. szavunk is. Így „béla” jelentése 'szép, fehér, villogó', régiesen villó, viló, vila. Czech János ír egy 1228-ban kelt oklevélről, amelyben a Béla személynév Wela alakkal fordul elő (CZUCZOR–FOGARASI 1862.) Ennek nyomán a Villach és a Beljak helynevek

egymásnak alakváltozatai, mindkettő szkíta-hun nyelvi alapú név. A város nevének korai lejegyzett alakja Uillach, ennek kiejtett formája „Villah”. Így a változási sor: *Vel-ág → Wil-ach → Vill-ach → Bel-ak → Bel-jak. Az ach és az ak a magyar ág köznévi átvételei. E nyelvi kapcsolatok nyomán *Gál a legnyugatibb székely kapcsolatú Kárpát-térségi tájak közé tartozik, amelynek mintegy párja messze keleten a Nyeszter (Dnyeszter) mentén fekvő város, *Gál, *Gálics vagy Halics, később használt neve Gács, ukrán neve ma is Halics. Utóbbi neve adta később Gácsország, majd Galícia nevét.

A *Gál–Darva összefolyással majdnem szemben, szintén *Velág [Villach] városánál ömlik a Darvába a *Tó-patak [Seebach], amely az 501 m magasan fekvő, védett völgyben, kellemes éghajlattal rendelkező *Aszúági-tó (ma Ossiacher See) vizét vezeti le. A tó névadója a délkeleti partján fekvő *Aszúág (ma Alt-Ossiach), amely egy 900 m-es magasságból a tóba nyúló szárazvölgy, egy aszó torkában fekszik, szlovén neve Osoje, szintén a magyar Aszó változata. *Aszúág egy bencés kolostor és a mellette fekvő falu, első írott említése 1028-ból való. Az apátság és a tó neve alapján ez a táj az *Aszú, amely felett északnyugatról a *Gerléc [Gerlitz] 1909 m-es csúcsa és meredek gerince magasodik.

A korai időkben, de még a középkorban is, a Darva (ma Dráva) nem képezett tájhatárt a Dunántúl és Szlavónia, valamint a Dunántúl és a Drávántúl között. A folyó hatalmas, széles, háborítatlan ártere, a Darva mente külön tájként is értelmezhető, de valójában Somogy és Baranya részét képezte. Így a Darva–Száva közének évezredes tájtagolódását a két nagy folyó közötti hátság hegységi kiemelkedései és a közöttük fekvő termékeny medencék adják. Somogy felől a határt a ma Bilo-dombságnak nevezett alacsony, de a Dráva völgye mentén markánsan kiemelkedő keskeny hátság adja. Ettől délre terül el a Csázma folyócska vízvidékén *Bél halomvidéke (ez ma a Belovári-medence), amelynek területén a középkorban majd létrejön Kőrös vármegye. A korai táji központ *Bélvár vagy Bélavár, szlávósodott nevén Belovár [Bjelovar] városka. A Dráva felé határt képező Bilo-dombság is valójában *Bélhát. Bél vidékének kiemelkedése a Csázma és az Ilva folyócskák alsó vízvidéke között felmagasodó *Mónos vagy *Mónosz (ma Monoszló [Moslavina]), a név értelme: ‘kerekded’, ‘gömbölyded’. Bél nyugatról a *Kémle (= ‘kémlelő’, ma Kemlék [Kalnik]) és a *Szelem vagy Szelemen (középkori alakja Zelemen, ma Medvevári vagy Zágrábi-hegység [Medvednica]) hegyvidékével zárul. Mindkét hegységi táj sűrű vízhálózatot bocsát ki, a vizek nagy része a Szávába, kisebb része a Drávába folyik. A hegységek alatt széles hegyalji halomvidék húzódik. A Dráva–Száva közének 1000 m fölé nyúló hegyvidéke az Ivánc. Területén a Sztola [Sotla] folyócska felett két Pilis [Plešivec] nevű csúcs is magasodik, de legmagasabb pontja a Nagy-Ivánc [Ivanščica] (1061 m). Ennek déli oldalában ered a *Korpona [Krapina], amelynek magasan fekvő, kiszélesedő kanyargós völgye az Ivánc és a Medvevári-hegység között ma a Horvát-Hegyentúl [Hrvatsko Zagorje] vidéke. A táj népének szláv nyelvűvé válása a törökkor után következett be. Az Árpád-kor előtt még szkíta-hun, később vegyesen magyar és szlávón (tót) vidék ezredéves neve *Korpon volt. Tőle nyugatra a változatos, egyre magasabb hegyvidékeken túl fekszik a Szavinya [Savinja] folyó medencéjében *Kele vagy *Cele. A mintegy 240 m magasan fekvő, széles medencében, a folyó könyökszerű kanyarulatánál épült fel Cille [Celje] városa. *Kele mezője körül 1000 m feletti hegyvidékek magasodnak. Egyetlen természetes kijárata délre, a Szavinya szűk szorosa. Ezen át juthatunk le a Száva völgyébe.

A már említett Koront vidékét délről a Karavankák 2000 m fölé emelkedő fala zárja el. Ettől délre fekszik *Lubla, amely a kiszélesedő Száva völgyében, annak mocsaras medencéjében terül el. Itt épült fel Ljubljana városa. A Száva-mocsarakban találták a világ eddig ismert legrégebbi kerékmaradványát. A bronzkor szkíta népessége a mocsarakban cölöpökre építette hajlékait. A Száva jobb oldali mellékveze a Mirna és a Kerka [Krka].

Utóbbi széles völgye a **Kerkamező*, amelytől délre a **Somberek* (Sombereki-hegység [Žumberačka gora]) zárja el a kapcsolatot a Kulpa völgye felé. Területén Pilis [Plešivica] nevű csúcs és hágó is van.

A Száva a **Korpon* vidék folyójának, a Korponának befolyásával lép ki a hegyek közül. Folyása meglassúdik, a síkságon szétterül. Itt a hegyek torkában fekszik Zágráb [Zagreb] városa, amelynek középkori névalakja Geréc vagy Gréc volt. A város fekvése azonos a Mura menti Gerécével: Grác is hegyek közül kilépő nagy folyó völgyében, dombos térszínen fekszik. A folyó mentén balról a Medvevári-hegység, jobbról a Sombereki-hegység magasodik. Ezek hegylábi térszíne a *Geréc*, amely a város korai nevét is adta. Az Árpádok korában Geréc központtal jött létre az avarok által nagy számban betelepített tótság (szlávok) által egyre nagyobb arányban lakott Tótország, latinosan Szlavónia területe. Geréc (Zágráb) alatt a Száva bal partján elterülő széles, vizes lapály neve a vele egy völgyben 100 km-en át párhuzamosan folyó, végül belé ömlő Lónya [Lonja] nyomán **Lóny* vagy **Lón* (ma Lónyamező [Lonjskopolje]). A jobb parton elterülő lapály a *Túr* (ma Túrmező [Turopolje]), amely valójában a Száva és a Kulpa közének mocsaras vidéke.

A Dráva–Száva közének keleti részén fekvő, összefüggő, 800–900 m fölé magasodó csúcsokkal elterülő változatos hegyvidéket találunk. Különlegessége, hogy a hegy-sorok között egy teljesen zárt, egyetlen kijáratral rendelkező medence bújik meg. Ez **Posga* vagy **Pozsga* (ma Pozsega [Požega]), amely a nyugati határoló hegységben eredő Orlya [Orljava] és a keleti határoló felmagasodásban eredő Lózsa [Londža] medencéje. Északról a tájat a Pozsega havasa és a Nékcei-erdő, délről a Pozsegai-hegység és a Bródi-hegység szegélyezi. E hegységek korai névalakja **Posgaerde* lehetett. (Az erde értelme: ‘magas’.) A **Posgát* övező hegységektől keletre a táj lealacsonyodik a Duna–Száva összefolyásának vidékére. Ez *Valkó* (ma Valkóság), amely Baranya déli folytatása, a Dunába ömlő Valkó [Vuka] és a Szávába torkolló Báza [Bosut] folyócskák vízvidéke. Valkó legdélebbi része a *Bázaköz*.

2.2. Felsőföld

Felsőföld, későbbi nevén Felvidék az Északnyugati- és Északkeleti-Kárpátok hegységeit, valamint a közöttük megbúvó életkamrákat, vagyis hegyi medencéket jelöli. A hegyvidékek északi előterét a **Bészked* (ma Beszkidek) vonulatai zárják.

Nagy székely népcsoportról tudunk a Kis-Kárpátok külső oldalán a Hegyentúl területén. Ez a **Sas* vagy **Sás* (ma Sasvár [Šaštín]) vidéki székelység, akik a magyar államszervezetben is önálló esperességben és várispánságban éltek, erről 1116-ból van adat. Ez a székely népkapcsolat folytatódik nyugat felé, a Morva folyón túl, a későbbi Morvaország területén.

A Pozsony környéki székelyek telepei a Vág völgyében felfelé folytatódtak, elérték Zsolna és Ruttka környékét, felhúzódtak az Árva völgyébe. A hegyek zárt erdőségei lakatlanok voltak, emberi élet csak a köztük megbújó nagyobb medencékben volt. Ezek a Garam völgyében **Zóly* (ma Zólyom), a **Fart* (ma Fáttra) által ölelt **Túr* vagy **Turc* (ma Turóc), a Táttra hegyek által közrefogott **Lip*, **Lép* vagy **Lépt* (ma Liptó), az Árva felső völgyében **Orva* vagy *Árva*, a Poprád és a Hanrát (ma Hernád) felső völgyében *Szép* vagy *Szépes* (ma Szepes). E tájak népe vadászatból és prémkereskedelemből élt, gabonájuk főként a zab volt. A medencéket ölelő hegyvidékek közül néhány nevét Árpád-kori forrásból ismerjük. A Vág völgyében elterülő Liptót északról a *Kócs* (ma Kócs-hegység) és a **Tart*, később Tartur vagy Tarcal majd Turtur (ma Magas-Táttra), délről a *Havas* (ma

Alacsony-Tátra) vonulata határolta. A Nyitra vidékén élő székelyekkel kapcsolatban Barabási László Csámpai Ottót, a nagyszombati Szent Cirill és Metód Egyetem szociológusát idézi, aki a Zobor-vidéket Székely-Zoboralja névvel illeti: „...*néhány falvának lakói a hunokat fényes elődeiknek tekintik, még él közöttük a hagyomány, hogy ők nem mások, mint az itt rekedt székelyek leszármazottai.*” (BARABÁSI, L., 2005.) Ez a Nyitra-vidéki székelység része volt. A Nyitra folyó felső völgyében Bajna vagy Bajnó (Bajmóc [Bojnice]), a Bebrava völgyében Bán [Bánovce] volt táji központ. A Zobor (Nyitra) környéki székelység felhúzódott a Zsitva és a Garam mentén a Terebes és a Madaras hegységek aljáig. Ez a táj **Bars**, a későbbi Bars vármegye. A Garam középső vízvidékének medencesége a már említett *Zóly (ma Zólyomi-medence), felette a ***Zólyerde** (az Árpád-korban Zólyom-erdő) magasodik. *Zóly névalakját megőrizte a XIII. században ide telepített németység által használt két név: Altsohl (= 'Ózóly') és Neusohl (= 'Újzóly'), amely Zólyom és Besztercebánya városok német neve. Bars északi erdősége, a Garam felső vízvidékén **Szuszoly** vagy **Szuszaly** (ma Alacsony-Tátra), ezt a nevet az Árpád-korból is ismerjük. Barsban Lédec környékéről van székely adat. Barslédec határában a Hajnal-kert, Hajnal-gyep nevek Csámpai Ottó szerint a hajnalégetés szokásához kötődnek, amely párhuzamban van a Gyergyóban a Szent Iván éji tűzhöz kötődő ünnepekkel. Ugyanitt a Táncofsza határnév a székely lakodalmak út elkötéséhez kapcsolódik. (BARABÁSI, L., 2005.) Barstól keletre, a Garam alsó völgyében és az Alsó-Ipoly vízvidékén fekszik Hont, az Ipoly középső és felső völgyében Nógrád. Ezek esetében Szent István kori vármegye alapításokról van szó, évezredes elődjük ***Korpon** vagy Korpona, nagy kiterjedésű erdős táj. Ez a korai időkben az Ipoly széles völgyében nyúlt el, a falvak az Ipoly és a belé északról futó vízfolyások alsó völgyében feküdtek. E vizek a **Bik** vagy **Bikkerde** fennsíkjáról igyekeztek az Ipolyba. A bükkösökkel borított tájban irtványfalvak jöttek létre, később neve Korponai-erdő lett. *Korpontól délre az Ipoly völgyét délről szegélyezi a cseres tölgyesekkel borított, nagy kiterjedésű, kedves dombvidéki táj a ***Cser** (ma Cserhát). Ettől keletre, a Zagyva völgyében, a középkorban Heves vármegye nyugati peremén fekvő ***Pászt** vagy **Pásztó** vidéke a székelység palóc ágának központja volt. A táj névadó városának egy 1686-ból fennmaradt pecséten a neve Szakállas-Pásztó. A szak képzett formálya szakály és a szakál. A „szak” pedig a székely kötődésű névanyag egyik gyöke. A pásztóiak a XVII. században még településük nevében is utaltak székely gyökereikre. Pásztótól északra, az Ipoly és a Rima völgye között, a Karancs és a Medves bükkösein túl feküdt **Bolhád**, amelynek nyugati fele később Nógrád, keleti pedig Rima vármegyéhez kapcsolódott. Utóbbi aranybányáiról volt híres, **Rima** néven talán külön táji egységet is képezett. Később Hont vármegye része lett Kishont néven, majd Gömörbe tagolódott be. Korpontól északra 1000 m fölé nyúlnak a hegységek. A Selmeci-hegység, Jávoros, Osztoró, Vepor, Polyána bükkösei falként magasodtak az ember előtt. Rajtuk átjutni csak a Garam, Korpona, Losonc, Rima völgyein át lehetett. A Selmeci-hegység legmagasabb részére, az 1009 m magas Szitnya környezetére az Árpád-korból ismerjük a latin lejegyzésű Surkuscher (kiejtve: Szurkuscser) nevét. A régi magyarban a lucfenyő neve szurkosfenyő, ennek gyantájából főzött fekete színű enyvszerű anyag a szurok, amely a kátránynál szívósabb volt (CZUCZOR-FOGARASI 1862.) A Szitnya nem nyúlik a bükkhatáron felülre, de mai állapotában vannak kisebb-nagyobb lúcosai. E vegyeserdő megnevezése a **Szurkuscser** vagyis lúcos-cseres.

A Balog, a Sajó mellékvíz Turóc, a Murány völgyében és a Sajó felső völgyében terül el a tölgyesekkel borított, ősidóktól lakott **Gömör** vagy **Gumur**. Székely népe az Árpádok idejében a gyepűt védte, vármegyévé szervezése Szent István idejében már megindult, aki itt határispánságot szervezett, és alárendelte az akkori gyepűelvét, és Szép

vidékét, a későbbi Szepeszt is. Gömörtől délkeletre, fel a tölgyesekkel borított, vízben szégyény mészkővidékig a Sajó és a Bódva vízvidékének dombvidéki tája a lomboserdővel takart **Bars* vagy **Bors*, majd **Barsd*, **Borsd* (ma Borsod) amelynek Sajó–Bódva közi része a *Galya* (később Galyaság), Bódva–Hernád közi tája a **Cser* (ma Cserehát). Mindkét név magyar földrajzi köznévi: *galya* = 'hepéhupás, gödrös', a *csere* = a tölgy egyik fajtája, a csertölgy. Tökéletesen fedik a tájképet: cseres tölgyesekkel borított, szabdaltszerű dombvidék, közöttük sűrűn megtelepült aprófalvakkal. A **Cser* (Cserehát), a mészkő-hegység (Gömör–Tornai-karszt), a Bódva–Szomolnok folyócskák vízválasztója és keleten a **Tokaerde* (ma Tokaji-hegység, Eperjes–Tokaji-hegyvidék) között egy fekvő félhold alakú, 40 km hosszú, közepén 15 km széles síkság van. Ez *Torna* vidéke, amely a Bódvába folyó Kanyapta, Ida, Csécs, valamint a Hernádba ömlő Miszlóka és Csermely vízvidéke. A bódvai vízvidéken alakult meg a XIII. század elején Torna vármegye, a hernádi; Kassa környéke, Újvár megyéhez tartozott. A széles Hanrát (ma Hernád) völgy és mellékvölgyei a Vág völgyéhez hasonlóan fel északra, sűrűn lakott székely tájakat sejtet. A széles mocsárvilág, hán kísérté Hanrát (Hernád) alsó szakaszán *Szó* (ma Szikszó), székely szék központja volt, ez felnyúlt a Tarca befolyásának környezetéhez, ahol ma Kassa városa fekszik. Északabbra haladva a Tarca széles völgyét két oldalról az 1000 m fölé nyúló Fekete-hegyek–Branyiszko–Lőcsei-hegység és a Tokaj–Eperjesi-hegyvidék–Csergő vonulatok szegélyezik. A mai Eperjes városánál ömlik a Tarcába a Szekcső, ennek széles völgye keleti irányban mintegy kinyitja a tájat, amelyet kelet felé a Tapoly–Bodrog vízválasztója zár. A Szekcső neve ismét székely kapcsolatot ad. A kiszélesedő dombvidéki táj *Sáros*, ahol az Árpád-kori határjárások szinte csak magyar helynévanyaggal jelölik a földet és a vizeket. Területe a XI. századtól Újvár megyéhez tartozott, majd ennek északi részéről leváltan jött létre a Sárosi erdőispánságból Sáros vármegye. Nevét Nagysáros [Vel'ky Šariš] helységhez, az ott épült várhoz kötik, amelynek korai neve, latin lejegyzéssel Sarus (1217). A „sar” korai értelme 'felnyövő', a terület nem a mai értelemben „sáros”, hanem „felnyőtt”, vagyis felmagasodó, ahogy a mocsaras térszíneken (Sárrét, Sárköz) is a növények sűrűn felsarjadnak.

A „kódorgó”, sok ágra bomló Bódorg (ma Bodrog) vízgyűjtőjének középső vidéke, a tiszai torkolattól fel a Kárpátokig, benne az Eperjes–Tokaji-hegyvidék keleti felével **Zemel*, **Zemely* vagy *Zemlén* (ma Zemplén) vidéke. A táj korai lejegyzett neve Zemlyn (1214), Zemlum (1219), Zemlun (1220), Zemlyen (1233), Zemlen (1261), ezután már inkább a Zemplyn, Zemplen (tehát p hangos) formák tűnnek fel.

Pest környékétől a Duna és a Tisza hordalékával feltöltött hatalmas síkságot északról alacsony dombvidék szegélyezi. Ez a Sajó völgyéig keletnek haladó, onnan északkeletnek, majd északnak fordulva a hosszan elnyúló **Hegyalja*, amely később vált kisebb, a széles folyóvölgyek által két oldalról határolt tájakká. A Galga és a Tápió vízvidékén a **Cseralja* (ma Cserhátalja) amely délre, mélyen benyúlik a síkságba (ez a nyúlvány ma a Gödöllői-dombság), a Zagyva és a Tarna között a **Galyalja*, később **Martalja*, (majd Mátraalja), a Tarna és a Sajó között a **Bikalja* (ma Bükkalja), a Hernád és a Tapoly között, a Bodrog mentén karéjosan északra hajolva a **Tokalja* (ma Tokajhegyalja). A déli kitettségű Hegyalja már a korai időkben szőlő- és borteremő táj volt, amelyet északról a **Mart* (ma Mátraerdő) felmagasodó tölgyesei határoltak. Cseralja déli folytatása a Duna és a Tisza között szélesen elnyúló alacsony, száraz hát a *Homok* (a mai Kiskunság), amely jellegzetes laza talajáról kapta nevét.

Felsőföldet északról a **Bészked* (ma Beszkidek) hegységei határolják, amelyek kívülről fogják körbe az Északnyugati-Kárpátokat a Becsva völgyétől a Nyeszter forrásvidékéig. A **Bészkedben* ered a Balti-tengerbe ömlő, északra tartó nagy folyó a **Viszlya*

(ma Visztula). Adatunk e területről nagyon kevés van, az is csak a kora középkori feudális államok kiépülésének idejéből. A földrajzi nevek alapján tudunk következtetni az itt a VII–VIII. század előtt élt szkíta népességre és az általuk lakott tájakra.

Az Odra (ma Odera) és a *Viszlya felső folyása közötti vízválasztó fennsík *Tés (ma Tessény [Těšín/Ciešzyn]) vidéke. A név alapja a „te”, amely széles kiterjedés, magasabban fekvés jelentést hordoz, köznévi rokona a tető, tetej, tetés. Nyelvi névbokrának elemei megvannak a Kárpátokon belül is: Tés, Tésa, Tesány, Tésény, Tésenfa, Tésfalu [Teš], Teskánd, Tesmag [Tešmak], Tesöld [Chišoda]. *Tés vidékétől északnyugati irányban az Odera völgyében terül el *Sziles, a későbbi Szilézia. A név eredetét általában a Silingi germán törzsnévben keresik (KISS, L., 1988.), de próbálják az Odera egyik bal oldali mellékfolyójának szláv-lengyel Śleza nevéből is magyarázni. E folyó német neve Lohe. Ha szkíta-hun nyelvből indulunk, akkor a „szil” gyök adja az alapot, ez kapott egy -s ellátottságot kifejező helynévképzőt: *Szilis vagy *Sziles. A „szil” gyök képisége ’szívós’, ’rugalmas’, ez adja a szilfa, de a szijas alapját is. Így a név alapja növényzeti vagy talajjellemző lehet. Rokona a Szilágy, Szilágyság. A táj német neve Schlesien (kiejtve Slészien), lengyel neve Śląsk (kiejtve Szlaszk), cseh neve Slezsko (kiejtve Szlézszko). A későbbben alakult névalakokból kiesett a gyök magánhangzója, illetve újabb helynévképzők tapadtak az alapnévhez. A változási sor a latin névvel együtt (magyar fonetikára átírva): *Szil-es → Szil-ész-ia → Sl-ész-ien, → Szl-éz-szko → Sl-asz-k. Indoeurópai átvételű névfejlődési sor, amelyben a végén a hangrendűség is változott. Élő példája annak, hogy alakul nyelvi átvételekkel egy helynév élete.

*Tés fennsíkjától keletre fekszik a *Viszlya felső völgyében kialakult *Viszlya nevű tájunk ez adja később a vizlyán törzs nevét, amely a lengyelség magnépeként jelenik meg a IX. században. A *Viszlyába jobbról befolyó vizek völgyében alakultak ki olyan táji egységek, amelyek már a korai időkben is lakottak voltak. Ilyen a *Bél [Biała], ennek széles medencéjében fekszik *Bél vidéke, amely ma Bielsko-Biała városának területe. A *Szóly [Soła] felső völgyében fekszik *Zóly vagy *Szóly, ez ma a Żywieci-medence. A Dunajec (Duna-j-ec) vagyis Duna alsó völgyében egy *Tarna nevű táj feküdt, neve később Tarnó [Tarnów] városának nevében rögződött.

A Dunajec középső völgyében alakult ki *Szand, központjában ma Újszandec [Nowy Sącz] városával, ez ma a Szandeci-medence. A Dunajec jobb oldali mellékvíze a *Bél [Biała], ennek középső völgyében ismét egy *Bél nevű tájunk feltételezhető. A Keleti-Kárpátokban eredő Szan [San] felső völgyében *Szana, középső völgyében a *Perémes nevű táj feküdt. Előbbi mai helynévi kapcsolata Sanok, utóbbi Peremisl [Przemysł] városa. A Szana bal oldali mellékvíze a Vizlok. A lok székely tájszó, földrajzi köznév, jelentése ’lapályos hely, völgyalapály’. A lokka vagy loka = ’mélyedés’, a lokos = ’alantabb fekvő, lapos’. A lok alapja, képiségét kifejező, az l-k mássalhangzó-kapcsolatra épülő lak – lék – lik – lok – luk gyökök, mindegyik értelme ’nyílás, üreg’. Egy függőleges vagy sík felületen, akár természetes, akár mesterséges módon keletkezett nyílás. A Vizlok (Wisłok = ’Vizlok’) víznévnek nincs lengyel nyelvi értelme, ugyanakkor hűen őrzi a lok köznévi értelmét: ’víz lok’ vagyis ’nyílásban folyó víz’. A folyó völgyének alsó szakaszán a mai Rzeszów (kiejtve Rzesóv) város környezetében feküdt a *Rezes nevű táj. Neve a “rez” helynévképzős formája, amely régi földrajzi köznevünk, értelme: ’erdei irtás’. A lengyelbe átkerült szóban a gyök magánhangzója kiesett, az -ów szláv helynévképző: rzes-óv. Rokon neve a Rez (ma Réz-hegység).

A Szan forrásától délkeletre néhány km-re fakad a Nyeszter. Ennek felső völgyében terült el a korai *Gál, amelynek későbbi neve *Gálics vagy Halics, illetve utóbbiakból Gácsország majd a latinból a németen keresztül a magyarban is használt Galícia. A Gács-

ország forma a Gál → Gálóc → Gálcs → Gács alakulási sorral keletkezett. Több Gács alaptagú helységnevünk is van, ezek egyike Nógrádban, szlovák neve Halič. Ennek korai említése Galch (1347), vagyis Gálcs. Ez a XIV. századi alak jól mutatja az előbbi alakulási sor egyik állapotát. *Gál tájunk korai említése Galicie (1206), Galich (1249). *Gál vagy *Gálcs nyelvi névbokrának tagja a már említett, a nyugaton, *Koront, Karintia területén fekvő *Gál [Gail]. A névadás magja az egymástól 1000 km távolságra fekvő két táj esetében a ma e tájakon élő népeket megelőző, egységes nyelvi-etnikai alapot idézi. A „gal”, „hal” által megadott kép a 'görbeség', földrajzi értelemben 'hullámosság', 'göröngyösség'. Névbokrába több víznév, Gaja, Galacs, Galadna, Gál, Gáld, Galga, Galonya, Gálos és számos településnév is beletartozik. Mindegyik rokona, részben alapja, a galya földrajzi köznév, amelynek értelme: 'hepehupás, gidres-gödrös'.

2.3. Alsóföld

A Kárpát-térség legnagyobb kiterjedésű tája, a mintegy 100 ezer km² területű hatalmas síkság, az "alsó föld", ahogy ma a térképen szerepel, az Alföld. Neve az Árpád-korban is megjelent, ugyanakkor esetében inkább a kis kiterjedésű, egyedi arcú tájak szerepelnek az ezredéves térképen.

A Felsőföldnél említett *Zemel (Zemplén) északi része folytatása Sárosnak, tölgyesekkel fedett, hullámos dombvidék. Ugyanakkor középső és déli része az Alföld hatalmas vízjárta síkságának legészakibb felnyúlása. Ennek neve *Víszmezes* ('vizek mögötti hely'), a Laborc, Szobránc, Ung és Latorca vizeinek összegyülekezési tája. A Bodrog–Latorca–Tisza által határolt, orsó alakú, ártéri füzesekkel és tölgyesekkel borított vízjárta síksági tájunk a "bódorgó" vizekkel teli **Bódorgköz* (ma Bodrogeköz), tőle délre, a Tisza másik oldalán a *Rét* vagy *Rétköz*. E két Tisza menti árvizes síkságtól délre terül el a *Nyír* (ma Nyírség), jórésze alkotta később Szabolcs vármegye területét. A Tisza nagy kanyarja fölötti folyószakaszon túl, egészen a hegyek lábáig terjedt *Bereg*. A táj a hegyekből lefutó és itt szétterülő Borzsa, Latorca, Ung vizeinek mocsaras síksága. Neve a berek köznevünk zöngétlen változatát őrizte meg, részben területén, felhatolva a kárpáti vízválasztóig alakult meg később Borzsa vármegye, majd a tatárjárás után Bereg vármegye.

A Tisza és a Szamos összefolyásának vidéke a *Szamosköz*, a Szamos és a *Karasz (ma Kraszna) torkolatvidéke a **Karaszköz* (ma Krasznaköz). Mindkettő a Nyírtól keletre fekvő gazdag vízvilág volt. A Szamos, a Túr és a Kraszna alsó vízvidéke *Szotmar* vagy *Szatmár* vidéke. Ez a réti, lapos, vízi világgal átszótt terület jellegzetes vízesességéről kapta a korai *Szot* vagy *Szoty* megnevezést, lásd szottyós = 'tocsogós', de közvetlen a székelyekkel kapcsolatos adat is van, ez esetben felvetődik a „szak” gyökűség. Ekkor a *Szaktmár* alakot kapjuk. A szaktmár egyben régi szavunk is, a bányászatban az irányító személy megnevezése. Ez utóbbi kapcsolat viszont Szatmár / Szaktmár magasabban fekvő tájait idézi: a Zazár völgyében Nagybánya és Felsőbánya a nemesérc bányák egyik fő helye.

Szatmártól délre, a hegyek alja és a Nyír közé szorulva kanyarog az Ér. Völgye igazi vízvilág volt, kicsiny hátakkal, rajta talpalattnyi földekkel, sűrű faluhálózattal. Neve *ÉR* vagy *Érmellék*. Szinte folyóágy nélküli táj, az Ér vize szétterült a lapos, széles völgyben. Ezt a Berettyó völgyétől a keskeny, alacsony *Hát* választja el (neve ma Érhát). A Berettyó széles völgye mélyen felnyúlik a hegyek közé, szintén vizes, gazdag földű vidék, ez a **Berek*. Nevéből lett a folyónév is: Berekjó → Berettyó. Ahol az Ér a Berettyóba torkollik, kezdődött a *Körösköz*, amely a Berettyó vize és a Sebes-Körös által közrefogott lapos, lápos táj. A víz valójában itt már nem mederben folyt, hanem szétterült a lapos vidéken. A ma-

gasan felsarjadt növényzet adja a táj karakterét, ez a **Sár** vagy **Sárrét**, amely behatolt mélyen az Alföld szívébe, összefüggő tórendszer alkotva. A Sárban szigeteken, a réteken ülték a kicsiny halászfalvak, a hatalmas vízivilág élte itt ősidők óta az embert. A táj ellátásában a földművelésnek alig jutott szerep, a halászatnak és a rétgazdálkodásnak, a szilaj állattartásnak annál inkább. A Sáron túl, a Tisza felé néhány deciméternyit emelkedik a táj. Ez **Kemej** (ma Nagykunság), amelynek neve székely tájnyelvi szóból származik, jelentése 'korlát, kerítés'. Ez a nagyállattartás kiváló terepe volt, ahol a füves térszínen húzott karámok és kerítések jól látható tájelemet képeztek. Tőle észak felé, a Tisza mentén a ***Hort** vagy ***Hortó** (ma Hortobágy) vidéke terült el. A nagy lapályhoz képest kicsit magasabb térszín, amit a „hor” gyök is kifejez, széles füves rónaság volt, amelyben a kisebb-nagyobb horpadásokban ült meg a víz. A „hor” földrajzi nevekben emelkedést, emelkedést, felgömbülést jelent, de e gyök az alapja a kisebb kiemelkedés besüppedésének (horpad, horpaszt), illetve a bevágás értelmű horhó, horhos földrajzi köznévek is. Így a „hor” helynévi értelme 'kiemelkedés besüppedt résszel'. Így minden együtt volt, Hort gazdag, az emberi megtelepedésre kiváló vidék volt a XIX. század közepéig.

A Köröstől délre, a Marosig, keletre a hegyek lábáig a kiváló talajadottságú földek, de kevesebb csapadék jellemzi ma is a tájat. Ez a fátlan, sűrű faluhálózatú, földművelő ember lakta táj a **Mező** (ma Körös–Maros köze). Nyugati csücske a Tisza–Maros összefolyásánál a **Hód** (ma Hódság) vidéke. Maros menti része **Csanád**, amely keletre a Hegyalja felé emelkedik, majd a **Magra** vagy **Makra** hegységben (ma Zarándi-hegység) csúcsosodik ki. Csanádban Makó környékéről vannak a székelységről középkori írott adataink. Itt emeltette Szent István Csanád várát, ahol 1030-ban püspökséget is alapított. Innen ered Csanád vármegye neve is, (tehát nem személynévből), a „csan” névbokra: Csanak, Csank, Csánk, Csánig, Csány, mindegyik értelme: 'lassan folyó víz melletti'.

Az Alföld déli részén, a Duna–Tisza között, a Homoktól délre fekszik a 'juhász' értelmű, állattartó **Bács** (később Bácsság, majd neve szlávósodott: Bácska), ettől keletre **Tömös** vagy **Temes** (ma Temesköz) hatalmas, "tömött", sűrűn lakott vidéke a törökkorig a Kárpát-medence leggazdagabb tája volt. A Duna és a Száva között fekvő sík táj a Valkóság és a Bázaköz. Ezekről keletre feküdt a Duna és a Száva által közrefogva a **Szeröm** vagy **Szerém** (ma Szerémség), amelyet a Duna völgye felé a hirtelen felmagasodó, látványos gerincű **Tarcal** (Tarcal-hegység [Fruška Gora]) zárt le. Barabási szerint ősi székely székek működtek Szerém (Szerémség), Temesköz, Bács területén.

2.4. Napnyugat

A hunok államalakulatához tartozó, majd az avarok országát is képező nyugati vidék nagyjából a mai Alsó-Ausztria és a történeti-földrajzi Morvaország területét foglalta magába. Ezért az ezredéves tájterképen egy dunai és morvai részre oszthatjuk fel a nyugati tájakat. A kettő határa részben ma is a ***Dály** [Thaya/Dyje] folyó, amely nagy vonalakban ma is követi Ausztria és Csehország államhatárát.

A dunai rész a mai Alsó-Ausztria tartománnyal többé-kevésbé egyező területiséget mutat. Ez az ***Ansa** vagy ***Ensa** folyón (németül Enns, csehül Enže, lengyelül Aniza, szlovénül Enža) innen, vagyis tőle keletre eső terület.

Az ***Ansa** [Enns] torkolatától lefelé a Duna bal partja széles síkság. A ma már csatornahálózattal megzabolázott táj képének meghatározója korábban, egészen az északról szegélyező hegyekig a Pergi-mocsár [Perger Au], illetve az abba betorkolló Naam folyócska ágrendszere volt. A táji központ Perg, amely szkíta-hun név, névbokrába tartozik

Pér, Pércs, Pere, Pered, Perecse, Pereg, Perecsen, Perecseny, Pereked, Perem, Perény, Perenye, Pereszlény, Pereszteg, mind a korai perem = 'prém' szavunkkal kapcsolatos gyök + névképzős helynév-alaptagok. Ezek nyomán Perg korai formája ***Pereg**. Ugyanakkor Perg nevét egy XIV. századi családnévből vezeti le a német szófajtás. A Naarn név sem német nyelvi alapokon nyugszik. Első vizsgálatra névbokrába tartozik a Vas megyei Nárai, és Národa, alapjuk a „nyár”, amely a vízkedvelő fafajta neve is, szoros kapcsolatban a nyírral. Így a Naarn korai alakja ***Nárán** vagy ***Nyárán**, rokona az erdélyi Nyárád víznév. A ***Nyárán** [Naarn] torkolat alatt a hegyek kifutnak a Duna völgyéig, itt lépcsőzetessé alakított, szőlővel telepített hegyoldalak kísérik a folyót.

A Dunától délre, a hegyekig terjedő sík és hullámos dombvidéki a táj, amelynek tengelyében a ***Bél-ág**, (ma Pielach) folyó völgye fut. Ennek neve adja a ***Bélmező** nevű tájunkt, amely a Melk vagy ***Mölk** folyótól a Duna széles ártere mellett fekvő ***Tulun** [Tulln] városáig terjedt.

***Bélmező** és a Duna között magasodik egy 20 km széles, a Duna völgyének ívét követő, 500 m fölé emelkedő erdős hát, amelynek német neve Dunkelsteinerwald, vagyis Dunkelsteini-erdő. E német szónév értelme 'Sötét-kői-erdő' meggyőző névadási alap, de próbaképpen vizsgálva az esetleges szkíta-hunból vett hátteret, szintén értelmes alapot kapunk. A „dun” egyrészt kapcsolatban lehet a Duna névével, másrészt gyökként értelme 'dudorú', 'felmagasodó', származéka a régi dunda (= 'zömök, tömött'), a dundi (= 'tömött'), dunna (= 'tömött takaró'), mindegyik alapfogalma 'kiemelkedés'. Így ezen erdős hegyvidék korai nevének feltételezhető a ***Dunk**, amely gyök + képző alapú, s amelyből a német névátvételekben számtalanszor érzékelhető szónévvé alakítás is következhetett: ***Dunk** → ***Dunk-el** → **Dunk-el-stein** → **Dunk-el-stein-er-wald**.

Melk** (Mölk**) városa alatt a Duna völgye összeszűkül, jobbról a ***Dunk**, balról a Weinsbergi-erdő szorítja össze a folyóvölgyet. Ez ma Wachau vidéke. A név értelmét tekintve ez lenne a nyugati ***Ör** vagy ***Örség**, amely a más helynevekben is előforduló német „wach” = 'ébren, éber' szón alapszik. Wachau korai neve Wahowa (830-ból való lejegyzés), amely a magyar „vág” gyök szláv változatának és az -ov szláv helynévképzőnek a kapcsolata, rokon a felvidéki Vág folyónevünkkel. Ennek alapján a táj korai neve ***Vág**, ami földrajzi jellegéből adódik: a Duna itt kettévágja a hegységet, völgyssorosban folyik. Névalakulási sora: ***Vág** → Wah-owa (Váhova) → Wach-au (Váhó), ismét egy német szónév, amely szkíta-hun alaptól képződött.

Melk felett, a Duna jobb partjával párhuzamosan, ***Béltől** nyugatra az ***Ibes** [Ybbs] folyó széles, mocsaras völgyének két oldalán terült el ***Ibesmező** (ma Mostviertel), amely felhúzódik az ***Ansza** (Enns) völgyéig. ***Ibes** gyöke az „ib”, jelentése 'bő', nyelvi névbokrába tartoznak az Ibafa, Ibéd, Iborfia, Ibrány, Ibrony helynevek, mindegyik értelme "ibes" = 'bőven termő föld'. A folyó nevének korai alakja Ibose, erről egy 788-ban lezajlott csata leírása tudósít: „Die Schlacht von 788 in campo Ibose” (= 'Csata Ibose mezején').

***Vág** (Wachau) alatt, a Duna széles ártere mentében, mindkét oldalon terült el a sík, gazdag földű ***Tulunmező** (ma Tullner Felde). ***Tulun** (ma Tulln) a tölgy régi magyar megnevezését őrzi, a táj egykoron zárt tölgyessel fedett volt. Középkori lejegyzésekben találkozunk a tölgy tulg (1181), tulgh (1235), twlgy (1251), tulgfa (1235, 1295), twl (1265), tol (1283), tulfá, tulfá (1015, 1259), tiulfá, tyulfá (1280) formájával. A t-l mássalhangzó kapcsolatban a magánhangzók váltakoznak, ahogy sok-sok helynévben is, amelyeknek alapját a tul-tol-töl képezi. A Tolna, Told, Tolcsva, Tolmács, Tulka, Tulcsa [Tulcea], Tulun [Tulln], Tullern, Tölös, Tölt, Tölgyes alaptagú helynevek mindegyike a tölgy szavunk korai alakjaira vezethető vissza. Tulunmező ***Körmes** vagy ***Keremes** (ma Krems) városánál kezdődik, amelynek nevét a ***Körmes** (ma Krems) vízfolyás adta. Erősíti e névfajtást, hogy

Krems korai névalakja Cremisa, amely a felvidéki Körmöcbánya korai alakjait – Cremnic (1332), Cremnech (1335), Cremnuch (1338), Cremnicia (1394) – idézi. A német Krems alakban a gyök magánhangzója hiányzik, így vált idegenné a név. Az alapnévben a “kör” vagy “ker” gyök rejlik, a folyócska a Köröst idézi, nagy, körszerű kanyarokkal futó völgyével. Kezünkön a köröm is körszerűségéről kapta nevét. *Tulun alatt a Dunát balról tekergő mellékágak kísérik, a legkülső mentén fekszik Ober Zeckersdorf és Unter Zeckersdorf vagyis *Felsőszékelyfalva és *Alsószékelyfalva. Ismét a helynévben rögzült székely kapcsolat. A két helység közvetlenül *Tekerő (ma Stockerau) szomszédságában fekszik. A Duna itt számtalan mellékágra bomlik, vize meglással, a folyóágak szó szerint “tekeregnek” a lapos térszínen. Innen a település következtetett korai névalakja *to_cker-au* = *_te_cker_ő* vagyis Tekerő. A név rokon az erdélyi Tekerőpatak helynevévünkkel, ott is a vízfolyás “tekervényessége” a névadás alapja. A “tekerős” Duna-szakaszt délről az *Erde vagy **Becserde* (ma Bécsi-erdő) határolja. Ennek névadója a Bece, később Bécs (ma Wienfluss) nevű vízfolyás. A táj kifut a Duna jobb partjáig, vele szemben a Korneuburgi-dombság, amely kissé összeszorítja a folyó völgyét. A szűkület alatt azonban újra kitárul, medencévé szélesül a völgy, a folyó bal partja, le a *Móra (ma Morva) torkolatáig, hatalmas síkság, ez a **Móramező* (ma Morvamező). Elvégződése a Morva torkolatánál a Dévényi-kapuban, a Kis-Kárpátok és a Hainburgi-hegység között áthaladó Duna völgyszakaszánál van. A kaput a bal parton Dévény vára, a jobb parton *Hunvár [Hainburg] védte. Ez lett 1042 után Magyarország nyugati kapuja. A Duna jobb partján, közvetlenül a folyó egyik fattyúága mellett, ahol a Bécsi-erdő elvégződik, fekszik ma Bécs [Wien] városa, erődje az avar időszakban már állt. Tőle délre alacsony dombvidékek húzódnak, itt igyekszik a Dunába Schwechat, a *Fiság vagy *Fiús-ág [Fischa], de itt kanyarog a Sár, későbbi nevén Lajta [Leitha] is. A Sár (Lajta) széles völgyétől nyugatra, a hegyek felé, a Schneeberg vonulat és a Lajta-hegység között terül el a *Kőmező* [Steinfeld] száraz síksága. A táj a Duna felé lejt, felszíne kavicsos. Még délebbre a vidék erősen emelkedik, itt magasodik a Rozália-hegység és a **Bokon* (Dombvidék [Bucklige Welt]). Utóbbi a Répce [Rabnitz] forrásvidéke, itt terjeszkednek legkeletebbre az Alpok lealacsonyodó vonulatai. A Dombvidék vagyis *Bokon kelet felé lejt, itt sűrű vízrajzú, központjában a Pulya vidékével, (Pulyaság), amely a Csáva [Stoob] mentén fekvő Pulya nevű falvak (Felsőpulya Középpulya és Alsópulya) térsége.

A *Móramezőtől északra, a *Móra (Morva) folyásától nyugatra dombvidéki a táj. Ma erdő alig, szőlőskertek összefüggő láncolata sokkal inkább határozza meg képét. Ez a *Dálya [Thalya / Dyje] folyóig terjedő terület mai, újkeletű német névvel a Weinviertel, magyarul Borvidék. A Borvidék belső területén folyik a Zaya vagyis *Zalya vagy *Zala. Ennek egyik mellékvíze a *Poly (ma Poybach), mellette fekszik Poysdorf városka. A „poly”, „póly” gyök által képviselt képiség ’takarás, beburkolás’, ez az alapja a gabona-szemet takaró, burkoló polyva szavunknak. Földrajzi névként a polyán, polyána vagy poján, pojána alapja is e gyök. A „polyán”, „poján”, „polyána”, „pojána”, „pojen”, „polán” köznévi jelentése ’mező’, ’havasi rét’ ill. néha ’hegynyereg’ (MAÁ CZ, E., 1955.), amelyek ugyanazon, (de nem szláv eredetű), szó változatai, s értelmüket tekintve kapcsolatban vannak a szintén takarás alapjelentésű „mez” gyökkel, amely a mező szavunk alapja. Mindezek nyomán a Poysdorf (= ’Pólyosfalu’) alapja a *Poly vagy *Pólyos, magánhangzó változattal *Puly, *Pulyos lehetett. Utóbbi u magánhangzója jelenik meg a *Dálya [Thalya/Dyje] egyik mellékvizének, a Pulkau folyócskának nevében is, amely a korai *Pulyk vagy *Pulyka alakot mutatja. Ennek névbokrába tartozik, a fent említett, az egykori Sopron vármegyében fekvő három Pulya alaptagú település. A szóban forgó **Pólyos* vagy **Pulyos* a táj magasabban fekvő részének központjaként a körülötte elterülő füves térszínek

nyomán kapta nevét. Az alapvetően fátlan, kisebb erdőfoltokkal tarkított dombvidéken látványos választóvonalak nincsenek. Így nem csak a mai szemlélet, a korai tájfelkülönítés sem látott meg jellegzetességeket. A pólyost, a füves pusztákat foglalta el később a szőlő, amelynek nyomán lett a táj neve Borvidék.

A nyugati terület morvai része nagyjából az egykori Morva Hercegség területével fedhető le. A *Dályá [Thaya/Dyje] vonalától, valójában a mai Csehország és Ausztria határvonalától északra a cseh állam tartozékaként terül ma el Morvaország. Területét természetföldrajzilag a Morva-medence és a környező hegységi és dombvidéki keret adja. Földrajzinév-anyaga komoly szkíta-hun nyelvi alapot mutat, magyar nyelvű népességének utolsó töredékei a huszita háborúk idején tűntek el.

A *Dályá és a *Móra (ma Morva) folyó összefolyásánál fekszik a ***Dályaköz**, amely a két folyó hatalmas árterének harasztját (vagyis erdejét) foglalja magába. Feljebb a két folyó nagy kiterjedésű, lomboserdővel fedett dombvidéket zár közre. Ennek a Morva felé eső része a ***Geréc** (ma Kijói-domság [Kyjovska pahorkatina]). E tájon kanyarog, majd ömlik a *Dályába a *Kijó [Kyjovka], amely a ***Gercen**, 500 m fölé nyúló lapos tetejű hegységében ered. Ez *Geréc kimagasló röghegysége, későbbi német neve Marsgebirge, cseh névalakja Chřiby, a németből átvett, a XX. század közepéig használt magyar formája Mars-hegység. A cseh név alapja a XIV. században lejegyzett Greczen, ebből a később használt szláv változatok: Křečín, Hřebeč, Chřibec. A német Marsgebirge alakot a Hřebeč változathoz vezetnek le, amely a XIX. század elején Maršovy hory formában már szerepelt. A korai szláv Greczen forma a magyar (szkíta-hun) Geréc szó következménye, ebből tudunk következtetni korai névalakjára: ***Gerecen**, ***Gercen**, de szóba jöhet a ***Gerecse** alak is. *Geréc nyugati, a Litava folyó felé eső része ma a Zsadányi-erdő [Ždánický les], amelynek névadója *Zsadány [Ždánice] városka. Zsadány több helyen is megjelenő név a Kárpát-térségben, korai alakja magyar hangjelöléssel írva Szudány, Szadány, német formája Steinitz, utóbbi német szónévre formálódott átvétel: Stein = 'kő'. A magyar alakok alapja a szád köznév, ennek jelentése 'völgyi térszín alsó része, alsó elvégződése, völgybejárat'. Így tájnévként a ***Szadány** vagy ***Zsadány** név völgyekkel tagolt térszint jelöl, egyfajta párja vagy ellentéte a hegyhátas Gerécnek. A Cseh–Morva-dombvidékből lefutó nagy folyók, a Svitava, Svratka, Igló (Jihlava) vize mind a *Dályába folynak. Ahol a Svitava és a Svratka összefolyik, fekszik Berény [Brno/Brünn] városa, amely egy hullámos medenceségi térszín északi végében terül el. E medence a Berényi-alföld [Dyjskosvratecký úval], amely dél felé a *Dályá középső folyásáig, a Borvidék északi oldaláig nyúlik el. Ennek korai neveként a ***Berénymező** nevet vehetjük fel az ezredéves térképre, amely így északi párja a Borvidék déli elvégződésénél fekvő *Móramezőnek.

A Morva folyó völgyének keleti oldalán, a Fehér-Kárpátokig terjedő lealacsonyodó hegyvidéki táj a ***Viszvidék** (ma Vizovicei-hegység [Vizovická vrchovina]), amely a Kis-Kárpátok nyugati oldalának, a Hegyentúlak a folytatása. Neve a szkíta-hun viz szóból ered, ez a mai víz főnevünk korai formája. A víz gyöke a "vi" vagy "ví", ennek képi jelentése 'olyan mozgás, amely valami mást is mozgásra kényszerít'. A Vizovice név szerkezete: viz-ov-ice, a víz szóhoz az -ov szláv helynévképző és az -ice = 'falu' képző járult. Egy szlávósodott magyar helynév. *Viszvidék Morva völgyi aljában fekszenek *Gödöny [Hodonín], *Órfalu [Strážnice], *Veszel [Veselí], *Sárvár [Uherský Ostrov], *Kunfalu [Kunovice], Magyarvár [Uherské Hradiště], a Morvába torkolló *Derevnye [Drevnice] völgyében *Zelén [Zlín] nevű helységek. Ezek mellett, bárhova tekintünk, mindenütt szkíta-hun nyelvi alapú helyneveket találunk. A *Viszvidék vagy *Vízvidék a huszita háborúk koráig jórészt őrizte magyar nyelvű népességét. Ettől északra, a Derevnye [Drevnice] völgyén túl, a Becsva [Bečva] folyó völgyéig terjed a ***Geszt** [Hostýn] 700 m

föle magasodó hegyvidéke, amely a Becsva völgy felé a **Gesztalja* dombvidékévé szelidül. A Becsva két ágának forrásvidéke **Vesztény* [Vsetín] városa fölött keletről magasodik, ez a Vág vízgyűjtőjétől elválasztó Ihar vagy Jávor (Jávornik) 1000 m fölé magasodó kárpáti tájának nyugati kiágazása. Az ihar a juhar fanév korai formája.

A Morva középső folyása, ahol jobbról (nyugatról) a Hanák, balról (keletről) a Becsva torkollik bele, széles síkvidék. Ez a **Hanákmező* (ma Hanák-alföld [Hornomoravský úval]), központjában Alamóc [Olomouc] városával. A medencét nyugatról a Cseh–Morva-dombvidék, keletről a Jeseník [Jeseník] vonulatai szegélyezik. A **Hanákmező* és a **Berénymező* közötti, a Hanák és a **Rákóc* [Rakovec] folyók vízválasztójában fekszik **Visk* [Viškovce] városa. Ez a város adja a **Berénymező* és a **Hanákmező* közötti jó átjárási lehetőséget adó Viski-kapu [Viškovská brána] nevének alapját. Hasonló átjárót láthatunk a Becsva völgye és az Odera völgye közötti vízválasztó között, amely a Jeseník hegyvidék, lealacsonyodó, jó közlekedést biztosító része, a Morva-kapu [Moravská brána].

2.5. **Erde*

Alsóföldhöz keletről, széles hegyvidékekkel (Biharerdő) elválasztva kapcsolódik az Erdő, Erdőel, Erdőelű, Erdőelve, Erdőország, majd Erdély névvel elkülönülő tartomány, amelynek évezredes neve **Erde* volt. Nevének alapja az „er” gyök, amely a növésre, származásra vonatkozó szavak gyöke, alapjelentése ’felfelé’. Az erde köznévi értelme: ’fent lévő’, felül lévő’, így Erde = ’felsőföld’, ’magasan fekvő föld’. Az erdő köznevet tartalmazó településnevek egy része is eredetileg erd vagy erde volt, értelmük: ’környezetükhöz képest magasabban fekvő’. Mély hangrendű párja az arda vagy ardó. Így az Erdély név értelme is ’magasan fekvő’. Ez ellent mond az általánosan elterjedt magyarázatnak, amely szerint az Erdély névutós összetétel: Erdő elv = ’Erdőn túli’, vagyis Magyarország felől nézve, át kell kelni az Erdőn, a Biharerdőn, hogy Erdélybe jussunk. Ez a korai lejegyzések magyarázatából ered, hiszen az Erdély név első, latin betűkkel írt alakja az 1150-ből származó Erdeuelu, illetve a latinul lejegyzett Ultrasylvania. Erdeuelu éppúgy olvasható Erdeöelynek, vagy Erdöelye-nek, ahogy Erdüelü-nek. Ennek ugyan ellent mond a latin nyelvű lejegyzésekben szereplő Ultrasylvania általában ’erdőn túl’ értelmezése, de a latin ultra értelme többes, benne van a ’túlságos’, ’felül’ is. Ebben az olvasatban az Ultrasylvania = ’nagy erdőség’. Így az ’erdőn túl’ jelentés a latin alapján máris nem kézenfekvő, ha pedig a magyar értelemből indulunk ki, akkor az Erdő elő megoldást kapjuk. Így a viszonyítás máris megfordul, és nem az Alföld felől van az erdőn túl, hanem a táj maga az Erdő, illetve a névadás viszonypontja bent van Erdélyben, onnan nézve ’erdő előtt’, így már más az el-elü-elv értelem. Ezt támasztja alá a hajdani nagy Szolnok vármegye szétDarabolódása utáni Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Külső-Szolnok nevek megjelenése. A XV. századra három darabra szakadt terület belső része, a viszonyító megnevezések alapján Erdélyben van. Belső-Szolnok vármegye a Nagy-Szamos forrásvidéke és a Szamos középső völgyének tágabb környezetére terjedt ki. Tehát Erdélyből nézve volt bent és kint, hiszen Külső-Szolnok az alföldi, Tisza menti részt jelölte.

Az évezredes térképünkön Erde ott kezdődik, ahol a táj felmagasodik. Így Bereg keleti folytatása, a későbbi Bereg vármegye területét képezte a Róna-havas és a Kéklő között fekvő **Túr* (a Turja folyó felső völgye), a Latorca felső völgyében **Só* vagy *Sóly* (Árpád-kori neve Zoloa, ma Szolyva), illetve a Borzsa felső völgyében **Mező*, majd Hosszúmező (ma Dolha) vidékét is. A Tisza felső völgyében Aknaszlatina és Huszt között

feküdt ***Maros** (ma Alsó-Máramaros), Aknaszlatina felett az Iza és a Mára völgyében ***Mára**, a Visó völgyében ***Visz** vagyis Víz vidéke (utóbbiak együtt ma Felső-Máramaros).

Az Ér alsó folyásától a Körösök vízvidéke, fel **Biharerde** (ma Biharerdő) legmagasabb részéig **Bihar**. Kiterjedése jóval nagyobb volt mint a későbbi Bihar vármegye, Szatmártól a Marosig terjedt, s magába foglalta Nyír és Sár vidékét is. Egykoron székely táj, a középkorban Biharország alakkkal is megjelenik. Része volt északon, az Ér vidékétől keletre a ***Szil** vagy **Szilág** (ma Szilágyság). Ennek tengelye a Zilah (Szil-ág), eredetileg Szilág nevű folyócska, amely a Kraszna mellékveze. Mindkettő forrása a **Meszes** (ma Meszes-hegység) vonulatában van. Szil északi nyúlványa a **Bük** (ma Szilágysági-Bükk), középső része a **Hát** vagy **Tövishát**.

A Berettyó forrásvidéke a Meszesre merőleges futású **Rez** (ma Réz-hegység). Ennek évezredes neveként felvetődhet az **Igfon**. A történések általában a Réz-hegységet azonosítják az Anonymusnál megjelenő Igfon erdővel (Silva Igfon), ahol a krónikás szerint Ménmarót vezér és családja talált menedéket a támadó magyarok és székelyek elől. Az Igfon jelentése 'igaz erdő' vagy 'szent erdő'. Az „ig” gyök alapja az igaz, igazít, igazság stb. szavaknak, de változata a „jog” gyöknek is. A „fon” jelentése 'fonadék', 'szövedék', 'sűrűség'. A Biharhoz kötődő székely adatokból tudjuk, hogy Nyír, Körös (Körösköz), **Telegd** és Kalota is hozzá tartozott. **Kalata** vagy **Kalota** a Sártól (Sárrét) a Sebes-Körös völgye mentében, majdnem Kolozsvárig terjedő táj volt a Király-hágó mindkét oldalán. A Sebes-Körös nem a havasokban, hanem Erdélyben ered, s még e tájon magába veszi a Kalota és a Sebes vizét. Völgye hegyes-dombos medence, amelyet csak alacsony, alig észrevehető vízválasztó határol északon az Almás medencéjétől, és kelet felé a Szamos vízvidékétől. Az ősi Kalota később három részre szakadt. Már az Árpád-korban a Sárréttől a Kis-Körös, délen a Sebes-Körös határolta táj volt Kis-Kalota. A Kis-Köröstől (nagyjából a mai Nagyváradtól) a Berettyó és a Sebes-Körös között húzódott Közép-Kalota. Ennek neve lehetett Telegd is, hiszen központi részén fekszik az ilyen nevű falu (ma Mezőtelegd [Tileagd]). Kalata e részei, tehát a Király-hágó innesső, bihari (vagyis nem erdélyi) oldalán feküdtek. A XIII. században e két terület különállása már nem létezett, ugyanakkor még megvolt a Király-hágón túli, erdélyi, kolozsi Kalotaszeg, amelynek neve a korábbi nagy kiterjedésű Kalota-vidék maradványterületére utal, hiszen a szeg jelentése 'széle valaminek'. Ezekkel párhuzamosan a Kalota név felbukkan Bihar legmagasabb pontjának nevéként is. A Vigyázó [Vlădeasa] 1836 m-es csúcsának korai neve Kalota volt, ezt őrzi a Biharerdő Kalota-havas kistájrézletének neve, amelyet már a modern földrajztudomány emelt vissza a használatba, felcserélve ezzel a XVIII. században a románból átvett Vlegyásza-hegység nevet.

A Meszes hegyein túl, keletre, a Kis-Szamos mellékvezeinek (Egregy, Almás, Lozsárd, Lóna, Borsa, Nádas) vízvidékén terült el **Doboka** vidéke, amely később a Kis-Szamoson keletre átnyúlva királyi vármegye lett. Dobokától északra, a Szamos folyásán túl a Lápos folyó vízvidékén feküdt **Lápos** (ma Lápos mente), amelyet északról a Gutin-Lápos-Széplés hegyvonulat határol. A Gutin korai neve **Gutony**, a középkorban Gutony havasa, Széplés korai neve **Buta**, majd Buta havasa. Dobokához kapcsolódik kelet felé a **Mező** (ma Mezőség), amely a Kis-Szamos völgyétől keletre a Sajó és a Maros völgyéig terül el. E fátlan, dombvidéki táj, Erdély legtermékenyebb vidéke volt. A korai, de még a XVI–XVII. századi leírások is, Erdély Aranykertjének nevezték, neve a korai időkben **Tóvidék** is volt, mintegy 70, részben mesterséges eredetű halastó borította felszínét. Ezek a tavak nemcsak a táj vízellátását biztosították a vízszegény környezetben, hanem gazdag halállományukkal a népesség élelmezését is szolgálták, a vadfogás helyi módja volt a vízről való vadászat, a tavak gátjainak zsilipjeinél malmok működtek. Gazdagságára és változatos

térszíneire itt-ott még megmaradt régi határnevek is utalnak: Király-erdő, Kőrös-erdő, Haraszt, Sombokor, Ágas-erdő, Gyertyános stb.

Az erdélyi Sajó völgyén túl, fel a hegyekig, a Beszterce folyó vízvidéke a XII. századtól a Beszterce-vidék, a szászoknak adományozott terület volt. Szkíta-hun népessége adta nevét, amely fő folyója, a Beszterce nyomán keletkezett, korai formája **Böszter*, **Bösztör* lehetett. A név a vizet jelöli, értelme 'böszzen szétterülő' vagyis 'hirtelen megáradó'. A név a „besz” és a „ter” gyökök összekapcsolódásával, a -ce földrajzinév-képzővel kiegészülten keletkezett, elsődlegesen víznév. A rövid, nagy esésű, hirtelen megáradó és gyors folyású vízfolyásokat jelöli. Később számos településnév, illetve ezekből továbbképezve tájnevek, közigazgatási egységek nevei is létrejöttek belőle. Nagyon gyakori, hogy Beszterce nevű víz mellé Beszterce nevű emberi lakhely is települt. A nagy számú továbbképzés következményeként mintegy 80 Beszterce névbokor keletkezett. Ugyanakkor a Beszterce a modern nyelvtudományok egyik „alapneve”, részben rá építve és belőle kiindulva adják meg szlávoknak egy-egy területet nyelvi, így földrajzi névi alapjait, hiszen etimológiáját a szláv „bystr” = 'gyors, tiszta, átlátszó' szóra vezetik vissza.

A Mezőség keleti végében, ahol a Maros kilép a nagy hegyek közül, ha völgye mentén felfelé haladunk, az 1060-ban, Béla király által kijelölt Székelyföldre érkezünk. A székelyek autonómiája, a székely székek rendszere itt működött legtovább, egészen a XIX. század második feléig. A feudális Magyar Királyság hatalmi gépezete itt adott otthont a meghódított, de szabadságában meghagyott szkíta-székely-szaka népességnek, amely így korábbi hatalmas országa helyett csak Erdély keleti zugában alakíthatta saját maga az életét. Többen írtak már arról, hogy a székelyek, szakák fő helye, a **Hargata* (ma Hargita) környezetében helyezkedett el. A hegységtől keletre, zárt medencékben feküdt **Gyergy* (ma Gyergyó) és *Csík*, a **Hargata* tömbjétől délre *Kézd*, *Orba* és *Sepsi*, nyugatra a nagy kiterjedésű *Budár*, később Udvar, majd Udvarhely, és *Maros*, utóbbi területe részben a Mezőségen feküdt. Budár nevét a Székelyudvarhely közelében magasodó Budár, később Budvár erődített hegyéről kapta. A XIX. században is székként működött az előbbiektől területileg elkülönülő, a Torda városától délre, az Aranyos folyó alsó szakaszánál elterülő *Aranyos*. Ugyanakkor tudjuk, hogy a szászok betelepítésekor, a XII. században a korábbi dél-erdélyi, a Küküllők, Hortobágy és Olt vidéki székely területek népességét áttelepítették a Hargitától délre, ekkor jött létre a fent írt Sepsi, Kézd és Orba, amely majd később Háromszék néven lett ismert. Mindegyik név előzménye megvan a Szászföldön: Sepsi → Szászsebes, Kézd → Százkézd, Orbó → Szászorbó. *Sebes* ősi székely szék, így táj is, ennek névbéli utóda lett Sepsi, de a másik kettő ősi előzményét is a Nagy-Küküllő mentén kell keresnünk. Az erdélyi Fehér vármegyében még a XI–XII. században is a Maros és a Kis-Küküllő közötti Küküllő menti dombság és a Kis-Küküllő és a Nagy-Küküllő között elterülő Küküllő közti dombság területét is székelyek lakták. Ez az ezredéves tájak között **Kükül* vidéke, később Küküllő királyi vármegye. A korai székek között volt a már említett Telegd, ennek népe a leírások szerint később Udvarhelybe költözött. A szászok két széke, *Medgyes* és *Selyk* 1402-ig a székely ispán fennhatósága alá tartozott. Tehát a XV. századig itt is székely igazgatás működött, így e kettő is az évezredes tájrendszer része. Ehhez a dél-erdélyi székely láncolathoz kapcsolódik a Barcaság, ennek neve korábban a névadó folyóról *Barca*. Utóbbi székelységéhez nem fér kétség, hiszen egy 1288-ban kelt oklevelet a magyar nemesek, szászok, románok mellett, külön a székelyeknek is címezték. Barabási László ősi székely székekről szóló tanulmányában, a fenti sor még kiegészül *Hunyaddal* is. Itt Déva környéke, a Hunyadi-Erdőhát és Hátszeg mutat székely kapcsolatot. (BARABÁSI, L., 2005.) Hunyadot nyugat felé a **Béga-havas* (ma Ruszka-havas), a *Szár* (ma Szárkö) és **Méhéd-havas* (ma Csernai-havasok) zárták el Alsóföldtől vagyis az Alföldtől. Gyula-

fehérvárról a Vízakna sóbánya felé vezető út környékén is volt székes vagyis székely föld, ennek nevét a mai Nagy-Székás és Kis-Székás víznév őrzi. Ezek vízvidéke az ezredéves térképen *Székes* vagy *Székás* vidéke, ma a táj neve Székás menti dombság. *Erde legdélebbi része, az Alta (ma Olt) középső völgye, a magasan fekvő *Foglyos* (ma Fogaras) vidéke. A gyéren lakott táj, a *Havasok* (ma Fogarasi-havasok) aljában már korán elvesztette székelységét (magyarságát), a XIII. században főként román vidékké vált.

2.6. Napkelet

Erdélytől keletre, a Kárpátok külső oldala a nagy keleti kultúrák, a sztyeppei népek legnyugatibb élettere volt. Itt a szelíd lankák, folyóvizek szabdalta hullámos dombvidékek és síkságok között lóháton nagy távolságokat lehetett bejárni, az erdős hátaik között évezredek óta kitaposott utak vezettek minden irányban. A táj keleti elvégződése valahol a Dnyeper folyónál volt, de az is lehet, hogy csak a Bug (ma Déli-Bug) folyóig terjedt, délkeleti elvégződése a Fekete-tenger partjára futott ki.

Moldva korai magyar neve Etelköz, majd a X–XI. században Kunország, Kumánia névvel szerepel a feljegyzésekben. Moldvában a XIV. század végére jutottak többségbe a folyamatosan bevándorló románok, akik a kollektív szabadságukat elvesztett székely népességet is fokozatosan maguk közé asszimilálták. Egy Barlabási Lénárd nevű nemesúr az 1400-as évek végén levelet írt a feleségének Lengyelországból jövet. Ebben írja, hogy a „moduai zekeli” vidékein, vagyis a moldvai székelyek vidékén állt meg. (BARABÁSI, L., 2005.) Ennek ellenére kevés feljegyzésünk maradt a moldvai Székelységről, az évezredek tájrendszert a XIV. században, még Nagy Lajos magyar király által működtetett vármegyei közigazgatás románná vált neveiből lehet rekonstruálni.

Moldva területe 1812-ig nem a Prut, hanem a Nyeszter folyóig terjedt, Besszarábia területét, a Prut és a Nyeszter között fekvő vidéket is hozzá számították, a táj így mintegy kétszerese volt a mainak. Két nagy vízfolyásának nevét – annak ellenére, hogy magyar nyelvi alapokon nyugszanak –, a magyar nyelv idegen alakokkal használja. A Prut korai névalakja Porat vagy Porata, a Nyeszter folyó neveként pedig a szlávból átvett Dnyeszter forma terjedt el. Utóbbi alapja a szkíta-hun (magyar) Nyisztra, ezt a román Nistru (ejtsd: Nyisztru) őrzi a leghűbben.

Gyergyóból a Gyergyói-havasokon a Borszéki-hágó (1105 m) visz át a Kis-Beszterce völgyébe. Ennek völgyfőjénél terül el Borszék. Szintén a Gyergyói-havasokon át, a Pongrác-tetőn (1256 m) keresztül jutunk a Békás völgyébe, áthaladunk a Békás-szoroson, le a Beszterce völgyébe. Ahol a folyó kifut a hegyek aljába, fekszik Karácsonkő [Piatra Neamț] városa. Ennek neve a marosi székelyek Ábrány nemének egyik ágáéval azonos. A székely kapcsolat tehát egyértelmű: ősi tájunk **Karács* vagy *Karácson*. A Beszterce mentén tovább haladva a táj hullámos, sok víz (Almás [Almaș], Kövesd [Cuejdiu], Krakó [Craicu], Kálnás [Câlneș]) szabdalta dombvidék, földje jó, a Szeret széles, lapos völgye felé alacsonyodik. Ez *Bákó*. A délebbre futó Tatros mellékvíze a Tázló. Völgye szintén egykori székely táji központ, ez *Tázló*. Bákó és Tázló egykoron székely-szaka vidék, ma a maradék, megkisebbedett, magyarságát már jórészt elvesztett Csángóföld szíve.

Csíkból Moldva felé a Fügés-tető (1159 m) adja a vízválasztót, ezen át jutunk a Tatros völgyébe. Az első szűk medence *Gyimes*. Magasan fekvő, hideg, zord vidék, korai neve **Gémes*. Benépesülése a XIV. század utáni. Tovább a Tatros völgyében már egyre sűrűbb a falvak láncolata. A Csíki-havasokból a Tatrosba futó Csügés [Ciugheș], Szulca [Sulca], Csobános [Ciobănuș] és Úz [Uz] völgye jórészt ma is székely-csángó népességű.

Ahol a Tatrosba balról betorkollik az Aszó pataka [Asău], fekszik Aszó, az egykori *Aszó* vagy *Aszóság* központja. Ennek neve azonos a Korontnál említett Aszúéval [Ossiach]. Az Aszó folyásának völgye fölül keletről magasodik a Gosman-hegység, névadója egyik csúcsa a Gosman. A „gósnya” székely szó, a gyorsan elharapodzó betegség, a fene egyik elnevezése. A „gósnya” = 'legsietősebben harapodzó fene' (KRIZA, J., 1926.) A „gorzs” = 'cserebogár' székely neve. A csúcs és a táj eredeti neve talán **Gósony* lehetett, ebből keletkezett a román Goşman alak. A **Gósonyon* túl fekszik a Sós-Tázló [Tazlău Sărat] völgye, benne Balata [Bolătău] faluval. A folyócska kanyarulatában áll Molnos [Moineşti] városka – neve a molnár régi magyar formája, molna = 'malom'. A Sós-Tázló a Tázló [Tazlău] jobb oldali mellékvize. A Tázló völgye dombvidéki tájba vágódott, vízvidékén mindenütt magyar víz- és helységnevekkel.

A Háromszékhez tartozó Kézd vidékéről az Ojtozi-hágón (866 m) át jutunk az Ojtoz völgyébe, azon át a Tázló–Tatros összefolyásánál fekvő Ónfalvába [Oneşti]. E mellett fekszik Tatrosvásár [Târgu Trotuş]. A Tatros nevet általában a Tatáros forma rövidülésének tekintik, pedig a tatár a szkíta-keleti népek összefoglaló megnevezése, alapja valószínűleg a kínai tata vagy ta-dze, ők a harcias szomszédaitak nevezték így. Ugyanúgy több népet összefogó elnevezés, ahogy a görögök skütha (szkíta) szóhasználat. Így a tatár minden nomád népet jelölt, amely Közép-Ázsiában, ill. a kínaiak szomszédságában élt. Az ily módon kiterjesztett tatár népnév alatt értett keleti népeket a középkori Európában a Tartarus {latin} (= 'alvilág') szó után „tartárok”-nak vagyis 'alvilágiak'-nak, nevezték. Mindezek nyomán a tatár megjelölést nem feltételezhetjük a Tatros névalakjaként. Erősíti ezt az is, hogy a folyó neve Totrus formában is előfordul. A Tatros völgyének természeti adottságai nyomán volt egy korai, székely-szaka kötődésű *Tatros* vagy *Totrus* nevű táj. A Tatros alsó folyásánál, ahol a folyó a Szeretbe ömlik áll Egyedhalm [Adjud] városa. Ez *Egyed* vidéke a Szeret völgyében és annak tágabb környezetében. Egyedhalm és a hozzá tartozó falvak az Árpád-korban is különálló igazgatási egység volt, hasonló jogokkal, mint az erdélyi szász városok.

A Háromszékhez tartozó Orba vagy Orbó tájjal szemben, a Kárpátok túlsó oldalán fekszik a hegyek által körbevett, magasan fekvő medence, Vránca [Vrancea]. Neve a korai időkben *Varáncs* vagy *Varáncsa*. Ez a Putna folyó felső völgyében, a hozzá délről befolyó Zabola völgyében és az ezekbe futó mellékvölgyekben terül el. További jelentős vize még a Koza [Cosa], a Vászoly [Văsui] és a Nyáros [Năruja]. Vránca nevének korai említése Varancha (1431), ez a név a magyar Varáncsa latin átírása. Vránca déli szögletében ered a Szeret [Siret] Milkó [Milcov] nevű mellékvize, amelynek alsó szakaszán állt egykoron, a II. Endre magyar király által 1227-ben alapított milkói püspöki székhely. *Milkó* táji elkülönítését az feltételezi, hogy a tatárok elől menekülő kun törzsek számára itt jött létre a milkói püspökség, amely nemcsak a kunok, hanem a barcasági német lovagrend püspöksége is volt. A püspökség a tatárjárás után még néhány évre újjáéledt, majd az ortodoxia térhódításával megszűnt. Ugyanakkor a Milkó folyó a későbbiekben is fontos szerepet játszott, a XIV. századtól Moldva és Havaselve határát alkotta.

Egyed és Milkó vidékével szemben a Szeret bal partján kezdődött és a Nyeszterig húzódtott az a nagy összefüggő táj, amelynek neve **Tegély* volt. **Tegély* a kelet felé egyre szárazabb, a Dunával és a Fekete-tengerrel párhuzamosan fekvő déli sztyeppe területen feküdt. A korai századokban még gyér lakosságú vidék a VIII. század után kezdett benépesülni, ekkor vált szét kisebb egységekre. Nyugati részén a Szerethez közel jött létre **Tekucs* (Tekuc [Tecuci]), amely a **Berhécs* [Berheci] és a Zeletény [Zeletin] folyók vízvidékét fogja át, később felnyúlott a Barlád [Bârlad] alsó völgyébe. Déli határát a **Gere* [Gerul] és a Szeret adta, nyugatról a Szeret határolja. A további tájak leválásával később

észak–déli irányban hosszan elnyúló táj fő helye *Tekucs [Tecuci] volt, a középkorban pedig jelentős átkelőhely lett a Zeletényen Törökhida [Podu Turcului]. *Tekucsból szakadt ki *Kovuruly vidéke a Kovuruly [Covurlui] folyócska völgyében. Területe gyakran változott, legnagyobb kiterjedésekor keleten a Prutig, nyugaton a Szeretig, délen a Dunáig terjedt, így része volt Galac [Galați] városa is. A táj a Moldvai-dombvidék legdélibb tagja, a Kovuruly-halomvidék aszóvölgyekkel szabdaltsága területén feküdt. Szintén Tekucsból szakadt ki *Gerence vagy Horinca vidéke, a *Gerence [Horincea] folyócska völgyében és mellékvölgyeiben. A *Gerence a Prut alsó folyásának jobb oldali mellékvíze, a Kovuruly-halomvidék keleti részén. *Gerence táji központja *Bere (Berefalva) [Berești] volt. *Tegélyből vált ki, annak középső részéből *Tegécs vidéke, amely a Prut alsó szakaszától keletre fekszik, a mai Budzsáki-puszt területén. Tegécs a Prut bal oldali alsó vízvidékén a Szarata [Sărata], *Tegécs [Tigheci] és Larga vizek vidékén fekszik, de hozzá tartozik a Szálcsa [Salcia] és a Kahul [Cahul] vízvidéke is. Utóbbiak nem a Prut és nem is a Nyeszter vízgyűjtőjén helyezkednek el, hanem a lefolyástalan Kahul-tóban egyesül vizük. A táj központja *Tegécs [Tigheci], nevezetes helysége az elpusztult Sósvásár [Târgu Sărat] volt. *Tegély szétdarabolódásának legkeletibb tagja *Tigény, amely a Bik [Bâc], Kündük [Cogâlnic] és a Nyeszter által közrefogott terület. Délkeleten lenyúlott a Fekete-tengerig, központja *Tigény [Tighina / Benderi] város volt. Az ősi *Tegély név alapja a „teg”, amely kifejezője a ’tágasság’, a ’nagy távolság’ fogalmának. Egykori meglétére a *Tekucs [Tecuci], *Tegécs [Tigheci] és *Tigény [Tighina] tájnevekből tudunk következtetni, mindegyikük alapja a „teg”, illetve annak „tig” módosulata. A „teg” a későbbiekben a tege időhatározó alapja is lett, a ’távolság’ jelentésű alapfogalom az időtávolságra módosult. E tege ősi szavunk, a tegnap régi változata, amely a székely nyelvjárásban a XIX. században még tege volt. A *Tegécs víznévként megjelenik a Gráci-medencében, Geréc vidékén, német névalakja Teigitsch.

A székely-szaka tájkapcsolódásban a Tekucs–Tegécs–Tigény nevekből visszakövetkeztetett nagy kiterjedésű *Tegély tájunkkal mutat földrajzi összefüggést a Kézai Simon leírásában szereplő Csigle mezejének legújabb lokalizálása. A XIII. századi krónika szerint a visszahúzódó székelyek a Csigle-mezőn vagy Csigla-mezőn telepedtek meg, és itt várták meg a magyarokat, majd csatlakozva együtt foglalták el a Kárpát-medencét. A területnek a krónikában szereplő változata campo Chigle (1282), Chiglamezei (1358), Chygladmezei (1479), Chyglamezeu (1488), Chyklamezew. Ezekből a formákból a név alaptagja magyar hangjelöléssel Csigle, Csigla, Csiglad, Csikla. A Csigle-mező pontos helyéről megoszlanak a vélemények, eddig meghatározása nem járt sikerrel, de korábban a kutatók az erdélyi Mezőséget értették alatta. Utóbbi véleményekkel szemben 2005-ben, Csigle mezejének helymeghatározásában Sántha Attila székely költő és kutató teljesen új alapokra helyezkedett. Nyelvi vizsgálatok alapján jutott arra a következtetésre, hogy a krónikákban leírt Chigle vagy Chigla a Duna Fekete-tengerbe ömlő legészakibb ága (Kili-ág) mellett fekvő, ma Ukrajnához tartozó Kili [Kilija / Chilia] városával azonos. Sántha szerint Csigle mezejével kapcsolatban Kézai Simon Jordanes VI. századi itáliai történetíró megállapítását vette át, amely szerint a hunok maradványai Kis-Szkitia peremén telepedtek le, de a helyet Kilihez kötötte, amely az ő korában fontos Duna menti település volt. A helynevet azért írta Chigliának, mert tanulmányai alapján észak-olasz írásmódot használt, amelyben a gl a magyar ly-nak felel meg. A székely kutató XVI–XVII. századi térképeken azonosította Kili névváltozatait. Ezek közül Giacomo Cantelli 1686-ban megjelent térképéhez maga a szerző fűzte hozzá, korrigálva a térképen megjelenített elemeket, hogy Chigli azonos Kivilivel. Így Csigle mezeje a Duna, a Fekete-tenger, a Prut és a Nyeszter folyók által határolt terület lényegében *Tegély vidékével azonos. Csigla mezejének a Kili térségével, a Budzsákkal

való azonosítása a krónikák, és más írott források egész sor állítását teszi értelmezhetővé. Kis-Szkitia, latinul Scythia minor a Duna alsó szakaszának két oldalán elhelyezkedő terület volt. Sokszor szűk értelemben Dobrudzsával azonosítják, de általában a Balkán hegység északi előterétől Havasalföld keleti felével és Dobrudzsával együtt, a Fekete-tenger partvidékéig terjesztik ki területét. Kis-Szkitia a fekete magyarok (mauri, mór) földje, ezeket sok helyütt a szkíta-székelyek ősi földjének is írják.

A Vaszló [Vaslui] és a Prut folyók között a Kraszna [Crasna], az Elan és a Kis-Prut folyók vízvidékén feküdt **Falcs*, központja és névadója **Falcs* [Falcui] városka, később, a középkorban fő helye, a husziták által 1438-ban alapított Huszváros [Huși] lett. A Barlád [Bârlad] folyó felső völgyében, a Vaszló [Vaslui] völgyében, a Barládi-dombság területén feküdt *Vaszló*, névadója és fő helye Vaszló [Vaslui] városa volt. A Prut középső szakaszának tágabb környezete, a folyó mindkét oldalán a Prut-**Röt* [Reut] vízválasztójáig, az Alsó-Sisa-alföldön a Balhó [Bahlui] és **Miletény* [Miletin] folyók vízvidékét is magába foglalva terült el a **Jász* vidék. Központja Jászvásár [Iași] volt. A Balhótól délre fekvő, a Barládi-dombság felé felmagasodó területe a Jászvásári-oldal csángó néprajzi táj része. A város és a táj neve örzi Moldva románság előtti népességének nevét, a XI. században még itt élt jászokét. A jászok a többi sztyepei nomád állattartó életmódú néppel szemben város lakó, letelepedett, földművelő, sőt, iparúzó nép volt. Jelentős részük a tatárjárás után áttelepült a Kárpátokon belülré, itt kiváltságos területük jött létre, ez lett a Duna-Tisza közén fekvő Jászság. Helyüket jórészt románok foglalták el. Bandinus érsek a Szentszék küldötteként 1646. évi jelentésében „magyarul Jasvasar, vlachul Ias, latinul Iassium vagy Iassi” néven említi a korabeli fővárost, amelyben még ekkor is sok magyar élt. Az ún. Bandinus-kodex 41 helységet ír le, 1020 magyar családot említ név szerint. Ebből is kiderült, hogy a XV–XVI. század török-tatár pusztítása előtt milyen gazdag magyar élet folyt Moldvában, még a vajda udvarában is. Mindennek Bandinus a XVII. század közepén már csak romjait találta. A Moldvai-Jászság jeles helysége még Szépváros [Târgu Frumos], és itt fekszik Kukutény, az ősi Cucuteni-kultúra régészeti központja.

A Pruttól nyugatra, a Szereten átnyúlva a Sisa [Jijia] folyó alsó szakaszára és mellékvizeire, a Szitnya [Sitna] és a Miletény [Miletin] vízvidékére kiterjedő táj *Botos* vagy Botosság. Területe a Moldvai-Mezőség kiváló talajú területén fekszik. Északi része a Felső-Sisa-alföldre, déli része az Alsó-Sisa-alföldre esik. A terület névadója és fő helye a Szitnya vize mentén épült Botosvásár [Botoșani], más magyar alakkal Botos, románból átvéve Botosán. Botostól nyugatra, a Szeret innenső oldalán, a Szőcs [Suceava] folyó mentén alakult ki *Szőcs* vidéke. Központja a várossá fejlődött Szőcsvásár [Suceava] volt.

A **Jász* vidék keleti határa a Prut és a Nyeszter alacsony, tölgyesekkel fedett vízválasztója volt, amely mögött a **Röt* [Reut] kanyargós völgye húzódik. Felső vízvidékének területe a Nyeszterig a Moldvai-Mezőség területe, amelyet a Nyeszter völgyétől alacsony dombvidék választ el. E mögött, a Nyeszter egyik patkó alakú kanyarulatánál áll **Sarak* [Soroca] vára. Ez őrizte a tőle nyugatra fekvő **Sarak* vidékét. Saroktól felfelé a Nyeszter közelében fekszik **Székelyvásár* [Secureni / Szokirjani]. Ez már **Hetény* vidékének keleti pereme, amelynek névadója szintén a Nyisztra mellett fekvő **Hetény* [Hotin] városka. Neve a 7-es számot tartalmazza, ahogy más székely kötődésű tájak: Hetés, Hétfalu vagy más helynevekben: Hetes, Nemeshetés, Hetény, Hosszúhetény, Lovászhetyény, Tiszahetyény, Hetmény, Hetenye (folyó), Hetvehely, Hetye, Hetyefő, Hetyen. A Röt első nagy kanyarjánál fekszik Belc [Bălți] városa, amely **Bél* vagy **Bélmező* (ma Belci-Mezőség), a Röt felső vízvidékének központja, belseje volt. A Röt másik nagy kanyarulata alatt, a lomboserdőkkel fedett háta közötti párhuzamos völgyek vizei, Szolonyec, **Nagy-Csülük* [Cuiulucul Mare], **Kis-Csülük* [Ciulucul Mică], **Kúla* [Cula] rohannak a **Röt* felé. A **Röt*

alsó szakaszánál terül el **Őr* vagy **Őrség* vidéke, amelynek központja a folyó mellett fekvő **Őrhely* vagy **Várhely* [Orhei] volt. „*Okleveles adat nincs rá, de a város határában ma is álló XIV–XV. századi romok magyar végvárra utalnak, amely a Duna és a Dnyeszter melletti magyar helyőrségű erődítések sorába tartozik*” írja róla Kiss Lajos. (KISS, L., 1987.) [p.215.] Ez a táj a keleti **Őrség*, amely a székely lakosság nyomán a XV. századig jórészt magyar népességgel bírt. A lomboserdőkkel fedett alacsony dombvidéki táj a **Rőt* völgyétől délre is folytatódik. Az **Ikely* [Ichel], **Bik* [Bâc], Botna a Nyeszter mellékvize, a **Kündük* [Cogâlnic], a Fekete-tengerbe folyik, a **Lápos* [Lăpușna] a Prut mellékvize. Utóbbi középső szakaszán feküdt **Láposvásár* [Târgu Lăpușnei], a névadója e vidéknek, amelynek neve **Lápos*, további helynévképzővel **Laposnya* [Lăpușna] lehetett. A táj központja a XV. századtól a Bik mellett épült Kisjenő [Chișinău] lett, ez ma Moldova Köztársaság fővárosa. A Szeret folyó középső vízvidékén, a jobbról belé ömlő Szöcs [Suceava] és a Moldva [Moldova] folyók közötti szakasz két oldalán jórészt magyar víz- és helységnevekkel találkozunk. A Szeret a Szöcs torkolata alatt jobbról a **Kis-Somos* [Șomozul mic] és a **Nagy-Somos* [Șomozul mare], balról a **Pilis* [Pleșu] vizét veszi magába. Nyugaton az **Esztenek* (ma Esztene-hegység), keleten a Szeret és a Balhó vízválasztóját adó **Rozsdás-dombság* [Dealul Ruginoasa] adja a Moldva és a Szeret összefolyásának vidékét, amelynek szívében Paskán [Pașcani] városa fekszik. Ez **Pásk*, **Páskó* vagy *Páskán* vidéke, ahol többek között Tamásfalva [Tămășeni], Miklósfalva [Butea], Halásfalva [Hălăucești], Rozsdás [Ruginoasa], Tatáros [Tătăruși] helységnevekkel találkozhatunk.

Páskán vidékétől nyugatra már emelkedik a táj. A Moldvától az **Esztenek* hegyei felé emelkedő, zárt tölgyesekkel, közte sztyeppfoltokkal tarkított vidéket, hasonlóan Dél-Erdélyhez, a XII. században németekkel telepítették be. Ők alapították Németvásár [Târgu Neamț] városát, az Ozán [Ozana] folyó partján. Azóta az Ozán gyakrabban használt neve Németi [Neamț]. Északabbra a hegyek felé, a Moldva folyó széles medencéje, ahol a Kis-Moldva a Moldvával egyesül, nyugatra, mélyen a hegyek közé kúszik fel a folyó széles völgye. Területe az őskortól lakott, réjtjei a havasi pásztorkodás téli szállásai voltak, füve az állatok téli szénáját adta. Ez *Hosszúmező*, amely már **Bikes* (később Bükkösország, majd Bukovina) része. Az Árpádok által tartománnyá szervezett, később a Moldvai Fejedelemséghez tartozott, majd 1772-től a Habsburgok tulajdonába került táj, ma Ukrajna és Románia között van megosztva. Itt a Szeret forrásvidéke, és a folyó partján fekszik Órvásár [Sztorozsinyec], amely szintén egy **Őr* vagy **Őrség* központjaként működött később, a középkorban. **Bikes* keleti pereme a fent említett Nyeszter jobbparti **Hetény* vidékében folytatódott.

2.7. Havaselve

A Kárpátok legmagasabb láncjai, a Déli-Kárpátok túoldalán fekszik Havaselve. Neve a régi magyar tájszemléletet őrzi, jelentése 'Havasokon túli'. A XIX. század második felében a magyar nyelvben a táj jelölésére a Havaselve névből tovább alakult Havaselföld = 'Havas elvei föld' vagyis a 'Havasokon túli föld' megnevezést használták. Havaselve mintegy 80 ezer km²-nyi területe a Déli-Kárpátok és a Duna közötti tájakat foglalja magába. Az északon a Déli-Kárpátok és Moldva, (a Milkó–Putna–Szeret–Duna folyók vonala Moldva és Havaselve határa), keleten, délen és nyugaton a Duna határolta, országnyi nagytáj egészen a XII. századig a szkíta-hun népcsoportok lakóhelye volt. Egy 1234-ben keltezett bulla a táj keleti részén ortodox vlach lakosságot említett, ez az első írásbeli utalás a vlachok

havaselvei jelenlétére. A románság (vlachok, oláhok), a tatárjárás után többségbe jutva, levált a Magyar Királyságról és létrehozta a Havaselvei Fejedelemséget.

Havaselve nyugati részén, a Duna mentén és a Motru folyó vízvidékén, az Al-Dunától keletre fekszik *Méhed*. Neve a magyar méh rovarnévből származik, de ebből származik Mehádia és a Mehádiai-hegység neve is. Legnagyobb helysége Szörényvár (Szörénytornya) [Drobeta-Turnu Severin], fontos városa Arámabánya [Baia de Aramă]. A táj a X–XII. században javarészt szkíta-hun (magyar) lakosságú volt, híres méhészeitéről. Méhed területén jellemző a méh rajzával díszített népviselet. A méhedi széles Duna-völgyben, de a folyó jobb partján fekszik, a ma Bulgária területéhez tartozó Bodony [Vidin] városa. A **Valkány* (ma Vulkán-hegység) déli előterében a Tizmán [Tismana], Beszterce [Bistrița], Zsályás [Jaleș] és Susica folyók forrásvidékén, Zsilvásárhelytől [Târgu Jiu] északnyugatra fekszik **Zsályás* [Jaleș]. Bogdan Teodorescu Zsályás megyét tekintí Jaleș (kijevte Zsales) néven az első megyének, amely Ó-Románia területén kialakult. A román „jaleș”, magyarból való átvétel, jelentése ’zsályá’. Nevéről és területének hozzávetőleges kiterjedéséről 1385-ből van adat. Azt is tudjuk, hogy területét 1444-ben Felzsil [Gorj] és Méhed [Mehedinți] megyék között osztották szét, más forrás szerint **Zsályás* volt Felzsil elődje. A **Zsályás* [Jaleș] a **Tizmán* [Tismana] mellékvize. **Zsályásban* is tömegével találunk magyar nyelvi alapú falvakat: **Bél* → Bălești, **Cseres* → Ceres, **Doboka* → Dăbăcești, **Lorda* → Leurda, **Peleste* → Ploștina, **Rásó* → Rasova, **Tamásfalva* → Tămășești, **Turcs* → Turcinești, **Bélcs* → Bălcești, **Veres* → Vereșevo és **Cser* → Ceauru.

A Déli-Kárpátoktól délre, az Olt völgyében, az Olténiai-Előkárpátok és a Kis-Olt menti dombság területén fekszik **Válcsa* [Vâlcea]. Északi határa a Lator-havasok–Szebeni-havasok–Fogarasi-havasok. A táj területén folyik az Oltba a Lator [Lotru] és itt húzódik a **Koponya-havasok* [Munții Căpățâni] vonulata. A két hegyláncsor közé ékelődik be az 1000–1500 m fölé magasodó csúcsokkal körbevett kis medence, **Lovasd* (ma Lovista) vidéke [Țara Loviștei], amely az Olt Déli-Kárpátokat áttörő völgyének kiszélesedő, 700 m tengerszint feletti magasságban, a Szebeni-havasok és a Fogarasi-havasok által közrezárt völgysege, a Vöröstorony-szoros déli bejáratánál. A tájat az Erdélyt és Havasalföldet összekötő legfontosabb közlekedési útvonalak keresztezik. **Lovasdhhoz* kötődik Károly Róbertnek a Baszarab havaselvei vajda ellen 1330-ban vívott háborúja, amelyben a király hatalma ellen szegülő vlachok halálra kövezték a magyar sereget.

Az Erdélyben, a **Valkány* (Vulkán)-hegységet határoló északi medencében (ez a későbbi Bányaság vidéke) ered a Szurdukon át a Kárpátokon áttörő Zsil. Vize jelentősen megdagad a **Valkányból* belé ömlő Beszterce, **Zsályás*, Susica vizével. Termékeny völgye, a Zsil melléke, hajdan egy nagy táj volt, később kettévált. *Felzsil* vagy Hegyi-Zsil [Gorj] vidéke a folyó felső völgyét, a Zsilort [Gilort] és a Susica folyócska vízvidékét foglalja magába. Több vélemény szerint középkori elődje **Zsályás* [Jaleș] volt, más vélemény szerint **Zsályás* a XV. századig külön megyeként működött, később tagolódott be Felzsilbe, amely viszont csak a XV. században alakult meg. A X–XIII. században Felzsil területe kun és magyar népességű volt, ekkor a Szörényi bánságon belül külön egységet képezett. Fő helye Zsilvásárhely [Târgu Jiu]. Történelmileg fontos települése Szénvásárhely [Târgu Cărbunești] és Ciklénny [Țicleni]. Zsil mellékének másik része *Alzsil* vagy Völgyi-Zsil a folyó alsó szakaszának környezete, déli határa a Duna. A középkorban fő helye Királyi [Craiova], neve utal az Árpád-kori magyar hatalomra.

Az Argyas [Argeș] folyó felső völgyében és a **Vede* [Vedea], **Kotmán* [Cotmeana] felső völgyeiben terült el *Argyas* (Árgyas, Argyes, Argy) [Argeș] vidéke. Északon felnyúlik a Kárpátokig, határa a Fogarasi-havasok. Középkori fő helye Argyas-

udvarhely [Curtea de Argeș] volt, ahol 1330-ban Károly Róbert római katolikus püspökséget hozott létre, amely később átadta helyét az ortodoxiának. Argyas része *Havashosszúmező* [Câmpulung], és **Havashegyalja* [Mușcel]. Argyastól délre, a **Kölmöc* [Călmățui], a **Vede* [Vedeia] és a Teleormán [Teleorman] vízvidékén terült el **Orom* vagy **Ormán* vidéke, amelyet délről a Duna egykori hatalmas ártéri ligeterdeje határolt. A középkorban területén feküdt a „kumánok nagy erdeje”, egy hatalmas tölgyes, ennek délnyugati sarkában a jelentős dunai átkelővel. Utóbbi Nikápoly [Nikopol] a Duna jobb partján, ma Bulgáriához tartozik, a havasalföldi oldalon Kisnikápoly [Turnu Măgurele] vagyis Magastorony fekszik. Romjai ma is láthatóak, közelében ömlik a Dunába az Olt. **Oromnak* az Olt és a **Vede* [Vedeia] folyók által közrefogott része **Kölmöc*, nevét a román Călmățui (kiejtve Kölmöcuj) folyónév őrzi. A Teleormán és a Dombóca [Dâmbovnic] folyók által közrefogott terület **Kálna*, amely az itt kanyargó folyócska nevéből, a román Călniștea formából következtethető. A Bucsecs [Bucegi] és a **Léta-havas* [Munții Leaota] vonalától déli irányban elterülő vidék **Dombó* (Dombóca) [Dâmbovița]. Névadója, fő folyója a **Dombó*, amely átfolyik a mai Bukarest [București] városán. Itt a táj már sztyeppe, kevesebb a csapadék, nincs összefüggő erdőtakaró. A löszös pusztaságot csak alacsony, bokros növényzet takarja. Ez **Bokord* vidéke, amely déli és keleti irányban a még szárazabb füves pusztta területébe megy át. Ez a táj a későbbi román főváros, Bukarest [București] tágabb környezete. A város első írásos említése 1460-ból való: Bokoresth. A név a magyar bokor köznevet tartalmazza, az -esth a román -ești (= ‘falu’) megfelelője, a magyar -d helynévképző román párja. **Bokordtól* a Duna széles ártéri mocsárvidékéig a keleti sztyeppékhez hasonló száraz pusztaság terül el. A vidék természetes állapotában teljesen fátlan, néhol homokdűnével és sós tavakkal. E hatalmas kiterjedésű táj, keletre a Fekete-tengerig a kora középkorban még Kis-Szkítia (Scythia Minor) részét képezte. A pusztaság mai neve Baragán [Bărăgan]. Neve szintén szkíta-hun alapokat sejtet: **Bereg* → Bărăg további helynévképzővel bővülve. Keleti határa a Duna, azon túl a Fekete-tengerig Közép-Európa peremének legszárazabb vidéke terül el, amelynek neve ma Dobruzsza.

A „szék” gyökre épülő helységnévanyag alapján székely népességű táj volt az erdélyi Székelyföld és Barca déli folytatásában a Háromszéki-havasok túlsó oldalán a Bodza [Buzău], Bászka [Băscă], **Lapátna* [Lopatna], **Mátka* [Măța] folyók vízvidékén. Ez a **Székelyelve* [Săcueni] területe, amely azonban később kaphatta e nevét, hiszen egy népnév akkor lesz egyben földrajzi név alapja is, ha a népi környezetébe más népelemek kerülnek. A románság térhódításával lett a korábbi összefüggő székely népterületből egyfajta közrezárt maradványterület, itt alakult meg Havaselve Székely vármegyéje, román nevén Săcueni, amelynek pecsétjében a „Zsudecul Szaaka” körirat olvasható. Valószínű, hogy **Székelyelve* korábban a vízvidékek alapján több kisebb területből állt össze: **Kövesd* [Chiojdu], **Lapátna* [Lopatna] és **Mátka* [Măța] részekből.

A Bodza folyó vízvidékén, a Kárpátkanyar külső oldalán fekszik Bodza vidéke. Két fő vize a Bodza [Buzău] és a Szlanik [Slanic]. A táj a Bodzai-havasoktól délkeleti irányban terjed, fő helye Bodzavásár [Buzău]. A **Rima* [Râmna] és a **Sós-Rima* [Râmnicul Sărat] folyók vízvidékén a Milkó dombsága és a **Rima-Foksányi-sík* területén feküdt **Rima* vidéke [Râmnicul Sărat, Slam Râmníc].

2.8. Délvidék

A Délvidék középkori fogalma a Száván túli területeket jelentette, a XIV. századtól Végyvidéknek is nevezték. Ez a nagytáj a Kulpa [Kupa] folyó völgyétől vagy a felette

magasodó alacsony Gozd [Gvozd] hegységtől húzódott kelet felé. Tengelye a Száva és a Duna völgye volt. Tájait elsősorban a Száva jobb oldali mellékvizeinek, az Una, Orbász, Ukrina, Boszna, Drina, Kolubara, Morava, sokszor a hegyvidékbe mélyen felnyúló völgyei és a hegylábi térszínek adják. A sor a Duna Vaskapun inneni jobb oldali mellékvizével folytatódik, legjelentősebb a Pek, de volt idő, amikor a Vaskapun túli Timok, Lom, Ogoszta, Iszkar, Vit, Oszam, Jantra, Oroszcsíki-Lom völgyi tájai is ide sorolódtak, így a Végvidék egészen Dobrudzsáig húzódott. Névanyag tekintetében keveset tudunk ennek a hosszan elnyúló területnek a tájairól. Legtöbbször csak a szláv nevekből tudunk következtetéseket levonni. Népségét tekintve a Vaskapuig a XIV. század végéig a sík- és dombvidéki területeken javarészt magyar, Délvidéki S. Atilla szerint hun-magyar volt. Utóbbi megnevezést a székely-szakák szabadságát elvesztett, a XII. századtól a középkori szerb feudális arisztokrácia jobbjágyá lett népségére érthetjük. A Száván túli területen szervezték meg a magyar királyok a bánságokat, amelyek Bizánc, majd az Oszmán Birodalom ellenében védték a belső magyar területeket. Mindezek nyomán e tájak korán szláv többségűvé váltak, majd a török betörések felmorzsolták az egykori szkíta-hun nyelvet beszélő népségét, amely így a XV. század második felére el is tűnt. Ez a Szávától délre fekvő változatos táj volt a középkorban a Végvidék, vagyis 'a magyar végek vidéke'. A Vaskapun túl a magyar és kun népséget a XIII. század közepén a tatárjárás törte meg. Azóta a tájat a Duna bal oldalán román, jobb oldalán főként szláv-bolgár nyelvű népek lakják.

Nyugaton a Dinári-hegyvidékhez tartozó, a Glina és a Kulpa folyók között fekvő, alacsony hegyvidéki táj **Gozd** [Gvozd], erdős dombvidék, bővizű folyókkal. A Gozd legmagasabb pontja alig nyúlik 500 m fölé, a terület gyertyános tölgyes erdőtársulással fedett, az embernek igazi életlehetőséget kínáló táj volt. A gozd vagy gazd főnév Kézai Simon korában még használt főnevünk, jelentése 'erdőség' volt, de Anonymusnál is megjelenik szintén 'erdő' értelemben (CZUCZOR-FOGARASI 1862.), tehát a gozd, gazd régi magyar földrajzi köznévi. A táj a Korana folyó völgyétől nyugatra folyamatosan emelkedik és a Kapela hegységnél éri el a bükkhatárt. A X. században VII. Konstantin bizánci császár írta, hogy a magyarokat a horvátoktól a hegyek – a Nagy-Kapela, Kis-Kapela és a Gozd – választották el. A Gozd népsége a VII. századig szkíta-hun népekből tevődött össze. Az avarok betelepítette szlávok ezután jelentek meg e tájon, amely aztán az Árpádok Magyarországnak része lett, de eddigre lakosságának mintegy fele már tót, vagyis szláv lett. A Gozdtól keletre a Glina és az Una folyók között terül el ***Zerén** [Zrinj] alacsony hegyvidéke, amely később szláv formájában, Zriny néven a szlávon származású Zrinyi-család névadója is lett. Az Una folyótól keletre fekszik **Szana** vagy **Szana** vidéke, ennek névadója az Una jobb oldali mellékvize a Szana [Sana]. Később vármegyeként működött, Árpád-kori központja a Szana–Una összefolyásnál épült Szanaújvár [Novi Grad] volt. Szana magasan fekvő dombvidéke dél felé magasodik és 1200–1500 m feletti vonulatok, a ***Germécs** [Grmeč] és a **Sisa** [Šiša Gora] határolják. A folyó forrásvidéke az 1600 m fölé nyúló Fekete-hegyekben [Crna Gora] van. A Germécs mögött (tőle délre) a Petrováci-mező lefolyástalan poljéje fekszik. Ezt délről az ***Eszecs** vagy ***Eszecsény** [Osječenica] vonulata választja el az Unac folyó felső völgyében fekvő **Berektől**.

Az Una–Száva összefolyásánál, a két folyó völgyétől délre fekvő szanai tájon alakult meg az Árpád-korban a szláv nevet viselő Dubica vármegye, nevének értelme: 'tölgyes'. Itt magasodik a Kozara vonulata, amely az Árpád-korban a magyar koronához tartozó Tótország felé a határt is hordozta. A kis vonulaton átvezető egyik hágó neve Magyar [Madžar]. A Kozara neve a kozár vagy kazár törzsnévből származhat, amely a kabarok másik megnevezése. A kozár-kabarokról VII. Konstantin írta, hogy saját tájnyelvük volt, de a magyarok nyelvét is beszélték, azaz a kozárok nyelve csak egyik (palóc)

nyelvjárása volt a magyar nyelvnek. A Boszniai-Vízválasztó-hegységben eredő Orbász [Vrbas] folyó széles völgyben rohan a Száva felé. Középső völgyében, 1000 m fölé magasodó hegyek között fekszik Jajca [Jajce] városa, középkori vára a magyar végvárrendszer része volt. A folyó alsó vízvidékén terül el **Orba* vagy *Orbász*, az Árpád-korban majd vármegyévé alakuló táj. Az Orbász és a Boszna folyók között fekvő dombvidéki táj az Ukrina, Ozora és az Ilova vízvidéke.

A későbbi Bosznia tartomány névadója a Boszna folyó, amely a Száva jobb oldali mellékvizé. A 273 km hosszú vízfolyás korai magyar neve Bosona, majd Bosnya, ennek nyomán a táj Bosnyaország, később terjedt el a magyarban is a szláv kiejtésű Boszna, s ebből a latinos Bosznia. A mai magyar nyelvben a szláv-latinosodott Bosznia mellett megmaradt a 'boszniai' jelentésű bosnyák melléknév, amely a muzulmán hitre tért délszlávok magyar megnevezése lett. A Boszna és a Drina között fekvő dombvidéki terület Száva menti része, a Valkósággal szemben fekvő **Szember*, szláv formában Szemberija. Ennek területén folyik a Barka [Brka] folyócska, Szávába torkollásánál fekszik Barkaszád [Brčko] városa. A sík táj dél felé emelkedik, itt magasodik a **Tereb* vagy **Terebes* [Trebovac] és a **Máj* [Majevica]. Mindkettő 600–900 m magasra emelkedő középhegységi táj. E hegyi tájakon túl, dél felé a Spreča folyó dombvidéki medencéjében fekszik Só [Tuzla] városa, amely a középkorban és az azt megelőző időkben is sós forrásairól és sótermeléséről volt híres, egyben névadója **Só* vidékének. A Drina és a Kolubara folyók közötti sík- és dombvidék neve **Mács* vagy *Macsó* volt (ma Macsóság [Mačva]), középkorban épült vára később a Macsókö [Valjevo] nevet kapta. **Mács* alacsony dombvidéki része a Cseralja [Pocerina], amely az alig 700 m-re magasodó *Cser* [Cer] hegység hegylábi térszíne. **Mács* része a Tomla folyó mentén a *Tomlamellék* és a Tomla–Kolubara összefolyásánál a *Tomlaköz*. **Mács* vidékét délen, a Drina középső völgyétől elválasztó, néhol 1000 m fölé magasodó, a fenyők övébe is felkúszó hegykoszorú szegélyezi. Ezek neve itt is Fekete-hegyek [Crna Gora]. A Kolubara és a Morava folyók között hatalmas dombvidéki lomboserdő vidék terül el, amely északon a Száva–Duna összefolyásánál fekvő központnál, Nándorfehérvárnál végződik el. E nagykiterjedésű táj korai neve *Erdő*, később Erdővidék [Šumadija]. Déli elvégződése a Nyugati-Morava és a Déli-Morava, a Morava folyó két főágának összefolyásáig nyúlik el. A Morava alsó szakaszának széles, Duna felé nyíló völgyében, a folyó két oldalán, nyugatról az Erdő, keleten a Pek folyó völgyén is túl terjed *Barancs* [Branicevo], későbbi nevén Barancsság vidéke. Az Al-Duna jobb parti hegyvidékének Pek folyó menti hátsága a Barancsi-hát, keletebbre a Vaskapuig a **Kucsó* vagy Kucsó-hát [Kucevo], a Szörénységgel szemben a *Mirocs* [Miroč].

Irodalomjegyzék

- BALÁS, G., 1984.: Balás Gábor: A székelyek nyomában, Panoráma „utazások múltban és jelenben” sorozat, 1984.
- BARABÁSI, L., 2005.: Barabási László: Hol vagytok székelyek? Fríg Kiadó 2005.
- BENKŐ, L., 1967. Benkő Loránd: A nyelvöldrajz történeti tanulságai. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 24.
- BENKŐ, L., 1990.: Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1.
- CZAKÓ, G., 2011.: Czákó Gábor: Eredeti magyar nyelvtan, Cz Simon Könyvek, 2011.
- CZEGLÉDI, K., 2012.: Czeglédi Katalin: A Szkíta-hun nyelvek története, Gyökrendszer I–III. kötet.

- CZUCZOR–FOGARASI, 1862.: Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdászata, 1862–1874., hat kötetben, internetes változat: <http://osnyelv.hu/czuczor/>
- FARAGÓ, I., 2016.: Faragó Imre: Ber Bere Berény avagy helynévadás a Kárpát-térségben, Fríg Kiadó, 2016.
- FARAGÓ, I., 2017.: Faragó Imre: Helynévrégészet I., Fríg Kiadó, 2017.
- FARAGÓ, I., 2018.: Faragó Imre: Helynévrégészet II., Fríg Kiadó, 2018.
- GYÖRFFY, GY., 1963, 1987, 1998.: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV., Akadémiai Kiadó Budapest, 1963., 1987., 1998.
- GYÖRFFY, GY., 1941.: Györffy György: A székelyek eredete és településük története. Erdély és népei. Szerk.: Mályusz Elemér. Budapest 1941. [pp. 35–86.] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8614.pdf
- HEFTY, GY., 1912.: Hefty Gyula Andor: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben, különnyomat a Magyar Nyelvőről, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Budapest, 1912. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tfnevek/tfnevek.htm>
- KISS, L., 1987.: Kiss Lajos: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl, Magyar Nyelvőr 1987.
- KISS, L., 1988.: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, I., II. kötet, Akadémiai Kiadó Budapest, 1988.
- KRIZA, J., 1926.: Kriza János: Erdélyi tájszótár, Gladiátor Kiadó Budapest, 1996. (Az Erdélyi tájszótár 1926. évi kiadása alapján készült könyv.)
- MAÁ CZ, E., 1955.: Maá cz Endre: Földrajzi tájszótár, Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Intézet, Budapest, <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tajszotar/tajszotar.htm>
- MARJALAKI KISS, L., 1929.: Marjalaki Kiss Lajos: Anonymus és a magyarság eredete. Miskolc, 1929., https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Sk_1987_Marjalaki/?pg=105&layout=s
- NEPARÁ CZKI, E., 2017. Nepará czki Endre: A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel, Ph.D. értekezés, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3794/1/Neparaczki_PhD.pdf
- PRINZ, GY., 1936.: Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Gr. Teleki Pál–Bartucz Lajos: Magyar föld magyar faj. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, é. n.) I. kötet, Magyar földrajz. Magyarország a földrajzban, az élet alkalmazkodása az ország felszínéhez

